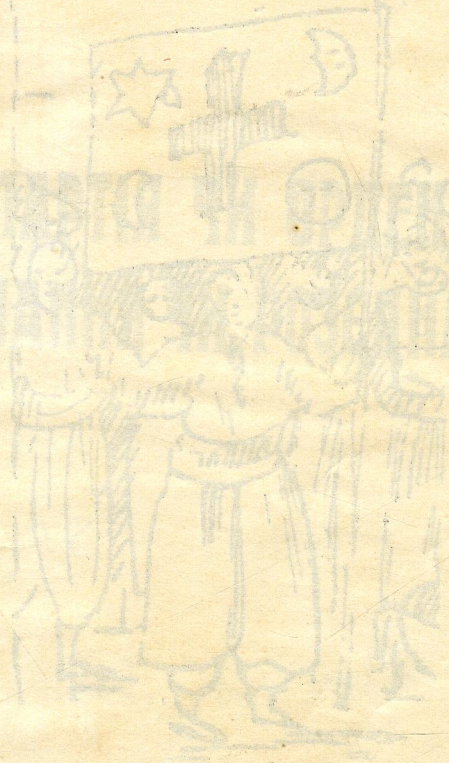
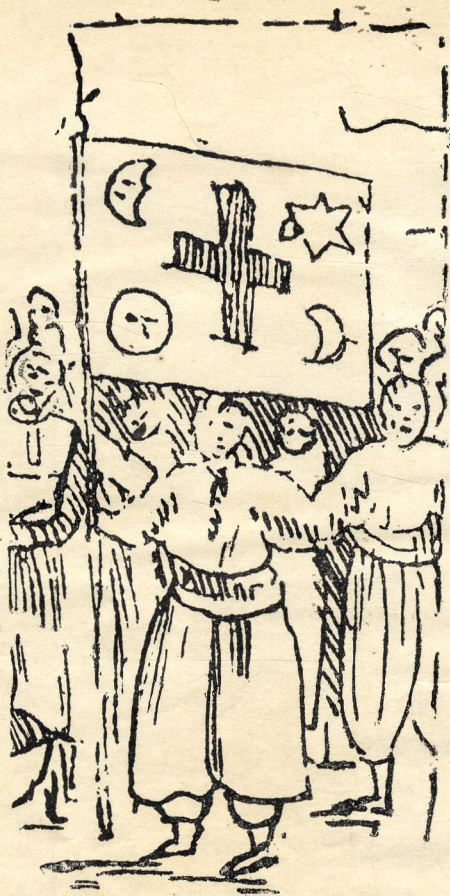

Д. М. ДОНЦОВ

ВРАЧЪ СЛОВЕСЪ АНДРЕЙ

ПРАПОР СІЧОВОГО ЛИЦАРСТВА

06
10

ДМ. ДОНЦОВ

ПАРТІЯ ЧИ ОРДЕН ОБЕДНАННЯ ЧИ РОЗЄДНАННЯ

ЗГР

Мр. Лев. Об. н/с - 1965.

Л Ї В І В

150

1 9 3 8

Книгозбірня „Вістника“ ч. 3 (19)

Львівська державна
наукова бібліотека

1652

№ 39935

T3(0)5/6-55

150

ВСТУПНЕ СЛОВО

Справа „національного об'єднання” (об'єднання партій) — не сходить з порядку дня нашої демократії.

Висування сього гасла нераз відвертало — відвертає й досі — увагу загалу від далеко важніших і пекучо актуальних питань: 1) від питання — яким способом, механічного ліплення з усякого матеріалу, чи органічної будови з однородного матеріалу — доконається об'єднання нації, 2) від питання нових організаційних форм, — партія чи орден, кількість чи якість, гуртування многих, чи добір немногих, від питання, яким шляхом повстане та національна аристократія, яка — як колись козацька, — поставить собі завдання об'єднання.

Сим проблемам присвячую дві статі сеї книжки. Одна з них (*Об'єднання чи роз'єднання*) вперше виходить друком, другу (*Орден чи партія*), на численні бажання прихильників нашого видавництва, — передруковуємо з II-ого зошиту *Вістника* 1933 року.

Як на ордени можна дивитися на різні товариства, покликані до життя для поборювання тих чи інших „поганців”. Орден творили мальтійські лицарі, тамплієри, єзуїти, італійські карбонарі, німецький Тунгендбунд і пр. Орденом, що боровся з бісурманами — була й Запорозька Січ. Ордени мали свої зовнішні відзнаки, — переважно хрести тої чи іншої форми. При сій книзі подаємо знімку з одної з відзнак

Запорозької Січі — хрест на прапорі. Була се відзнака окремого, „лицарського” товариства і стану. Ще донедавна, в кінці XIX в. на сільських цвинтарях на Україні до надгробного хреста припинали деревляний держак з кусником полотна: була се — „прапiрка” (прапорець), що служила на відзначення могили козака.

ВИДАВНИЦТВО

1 ОРДЕН ЧИ ПАРТІЯ!

Хто не жив свідомим життям перед війною, той не здасть собі справи, серед якої анархії думок шамотається теперішнє покоління.

Се слідно на занепаді партійництва. І то скрізь в Європі. А головно всюди народилися „партії” зовсім нового типу: фашизм, большевизм, гітлеризм, ляпівський рух у Фінляндії, рух, організований Мослім в Англії і пр.

Чи оті рухи ріжняться від партій програмами? Почасти, але головно тактикою і світоглядом. Та шалена нагінка на ці „партії” з боку старого лібералізму, масонерії і соціалізму, свідчить, що тут виступає дійсно нова ідея, нова організаційна форма; що тут іде про цілий спліт найдражливіших проблем, які хвилюють сучасність.

Коли схочемо порівнати з якимсь знаним уже типом оті нові „партії”, — назвім їх услівно фашистівськими, то побачимо як багато спільного мають вони з тими організаціями, які ми зовемо Ч и н а м и, З а к о н а м и, О р д е н а м и, — зі сектами релігійного, світського і мішаного характеру, з їх духом і духом їх основоположників.

Передусім мета тих новотворів. Се не мета політичних партій: 8 годинний день праці, знесення мит, парламентарна праця, тощо. Їх мета инша, обширніша: „соціалізм”, „фашистівська держава”, „das Dritte Reich”; не реформа, лиш радикальний переворот обставин і людської психіки. Але сеж якраз було й метою і Лютра, і пуританів, і езуїтів чи тамплієрів, з їх ціллю боротьби з невірними.

Гітлер пише: „в той час, як програма якоїсь лише політичної партії є тільки рецептою для успішного висліду найблизших виборів”, програма ордену є „цілий світогляд”, є „проголошення війни

існуючому ладові", існуючому світоглядові. В протилежність до партії, світогляд... не є схильний співпрацювати з існуючим станом, він почувається зобов'язаний, всіма силами поборювати сей стан і цілий ворожий світ ідей, приготівляючи його упадок"¹⁾. І такеж було й взаємне наставлення протестантизму й католицизму в XVI в.

Провідник націонал-соціалізму пише: „Світогляд є нетерпимий і не задовольняється ролею одної партії поряд з іншими, він жадає свого виключного визнання й цілковитої перестанови всього громадського життя згідно з своїми поглядами".²⁾ Але такеж було й відношення первісного християнства до релігії й церкви фарисеїв і до поганських вівтарів... В цитованій книзі читаємо: політичні партії стремлять „через т. зв. позитивну співпрацю здобути собі містечко при кориті існуючих установ... Політичні партії схильні до компромісів, але світогляди — ніколи. Політичні партії числяться навіть з поглядами противника, світогляди — проголошують свою непомильність".³⁾

Всі оті моменти властиві не тільки гітлеризмові, але й комунізму і мусолінізму. Їхжеж знаходимо й в психіці основоположників нових релігій і Чинів. Ту саму нетерпимість, ту саму віру, почуття непомильності, ту саму виключність, те саме „іконоборство", ту саму війну з ідолопоклонством.

Так само для тих Чинів фашизму чи комунізму, так і для Маркса і для Магомета ворожий світ — просто не існує. Він з усіма його богами — се світ фантазії, який треба збурити, диявольська омана, яку треба розпорошити закляттям, а не пертракувати з нею. Магомет казав до навертаних: „оті ваші

1) *Mein Kampf* von Adolf Hitler XIV Aufl. Vg. Fr. Eher Nachf. München S. 508.

2, 3) op. cit. S. 506, 507.

ідоли є лише дерево... Я кажу вам, то не є бог, то лиш дерево!" Майже дослівно з тим самим закляттям звертається й Кромвель⁴⁾ до парляменту, що його він хоче розігнати: „ви називаєте себе парляментом... Ви не є ніяким парляментом! Кількож то з вас живуть в погорді до заповідей Божих..., а в згоді зі заповідями Люципера... Як можете ви бути парляментом господнього народу? Геть звідси!" Подібно, в імені свого комуністичного бога промовляв Ленін до російських Установчих Зборів. Так само поступив з райхстагом Гітлер по удачнім перевороті, тут уже не протиставляється „гіршій” програмі „ліпшу”, лише „боже” — „люциперовому”, тут входить в гру момент виключності, містики, натхнення „божим глаголом”.

Подібною мовою розмовляв і з папськими висланцями Мартін Лютер. Петро Паольо Верджерьо пропонував реформаторові рішити спірні справи на церковнім Соборі. „Аякжеж, — відповів Лютер, — я піду на ваш собор і хай я страчу свою голову, коли мені не удасться там оборонити мої твердження проти цілого світу; що виходить з моїх уст, се не мій гнів, лиш гнів Божий”. І якраз тою самою мовою промовляє до Лютра його противник Хома Мінцер, бо й з його уст „говорить сам Бог”.

Де панує така виключність і нетерпимість думки, де противника називається „апостолом діавола”, де протиставляється свою ідею чужій, як Бога Люциперові, або як релігію „трудящого народу” жменці „визискувачів”, там нема мови про компроміс, там є лише „демонізм, вогонь, божевілля і шал”, які бачив в очах Лютра єпископ Капо д'Істрії, що розмовляв з ним,⁵⁾ — вогонь, в яким вже блимала луна трицятьлітньої війни.

⁴⁾ Thomas Carlyle — *Über Helden* etc. Vierte Vorlesung.

А до всього того прилучується ще почуття власної непомилності. Лютер готов був визнати рішення Собору, але в тім лиш випадку, колиб ті постанови згоджувалися з його, Лютра толкуванням Св. Письма, та колиб склад Собору згори забезпечував прийняття науки Лютра.⁶⁾ На таких услів'ях мабуть згодивсяб з постановами Устан. Зборів і Ленін, і Гітлер з райхстагом, якого членів називав „шахраями“, „шакалями“ і „парляментарними вошами“. І не свідчить се зовсім про те, що фашисти і Лютер були антидемократи, а папа демократ (тоді поняття й мабуть і слова того ще не було). Се свідчить тільки про те почуття власної непомилності в основоположників нових Чинів, про вроджену їм безкомпромісовість супроти ворожого світу і більшости, незнану партіям.

Так само заховувався й Гнат Льюйоля, який на-ражував себе не раз навіть на гнів намісника Св. Петра. А коли Людвик французький, видаляючи єзуїтів з свого королівства, натякнув на можливість скасування декрету, аби лиш Чин згодився на деякі зміни своєї конституції, генерал Ордену, Роккі відповів: *Sint ut sunt, aut non sint!* (мають бути такими, як є, або хай зовсім не будуть). Так мігби відповісти й Мусоліні і так ніколи не відповість на компромісові пропозиції політична партія.

Статут партії складається з передискутованих параграфів, статут Чину з догм віри. Партія основана на програмі, Чин на світогляді. Партія змінюється і присто-

⁵⁾ *Geschichte d. Päpste seit d. Ausgang d. Mittelalters mit Benutzung d. päpstlichen Geheimen Archivs u. vieler anderen Archiven*, bearb. v. Ludwig Freiherr von Pastor. Freiburg in B. 1928 B. V. S. 55.

⁶⁾ *ibid.* V. 55.

совується, Чин непомильний й зі свого шляху не збочує. Се не випадок, що якраз єзуїтам завдячує католицька церква догму непомильності пап.

Societas Jesu повстала для боротьби з маловірними серед католиків, для поборювання нової віри Лютра. Непримириме наставлення Орденів вимагає активної боевої психіки. І Гітлер жадає від членів своєї „партії“, щоб були „здецидованими борцями“, бо мусять „поборювати світ ворожих ідей“. Відомо, що на подібних ідейних підставах стоїть і фашизм. Вже на зборах перших фашистів 23 марта 1919 р. в Міляні założено *Fasci di Combattimento*, для політичної, передусім вуличної боротьби з урядом, що потурав інтернаціоналістам. Тим самим духом перенятий був і Лютер; ні величавий образ Вормського райхстагу, ні блиск світської й духовної аристократії з цісарем, князями й папськими легатами, — не відвів його від гадки боротьби, ані не напровадив на гадку відректися своїх „єресей“. Боротьба є девізою й воюючого ордену большевизму.

З такого наставлення льогічно випливає з а п о в і д ь примусу, насильства, як засобу осягнення тріумфу своєї правди. Риса, спільна як політичним Орденам нашого віку, так і м. и. марксизмові XIX в., так і християнству з його інквізицією і воєнними походами для визволення Гробу Господня. Енгельс писав, що „без насильства і без крицяної безоглядности ніщо не доконувалося в історії“.7) Про право примінювати найгостріші засоби боротьби пише й Гітлер.⁸⁾ На думку якобинця Марата „лише силою можна добитися тріумфу свободи і

7) Engels — *Der demokratische Panславизм*.

8) Hitler — *op. cit.* S. 537.

— забезпечити загальне щастя".⁹⁾ Який дух оживляв у тім відношенні якобинців взагалі, видно з жалів жирондиста Верньо: „Ми бачимо — промовляв він — як розвивається у нас ся дивна система свободи, коли (якобинці) вам кажуть: ви вільні, але думайте як ми, інакше ми віддамо вас помсті народа; ви вільні, але схиліть голову перед ідолом, якому поклоняємося ми, або ми віддамо вас помсті народа: ви вільні, але лучіться з нами, щоби переслідувати людей (невигідних нам), інакше ми віддамо вас помсті народа"... Ось слова, які моглиби вийти з уст і Леніна, і Мусоліні, і трибуналу св. Інквізиції, яка судила Жанну д' Арк, і Яна Гуса.

Бо всі Ордени до себе подібні і ніюдин з них не має нічого спільного з тим, що зветься в наші часи партією. „Я, Мартінус Лютер, прагну спричинитися до сього (до побіди своєї віри) молитвою, але де треба, також і кулаком".¹⁰⁾ Так говорив своєю трохи простацькою мовою заложитель протестантизму. Ось чому поява на овиді історії тих людей завше віщувала бурю: кромвелівські війни, війни Ісляму, трицятьлітню війну, війни Наполеонські, совітські. І в кожному разі стрясення і вибухи. В ім'я абстрактної справедливості. Недурно сміявся один російський гуморист (Дон Амінадо): „Нема небезпечнішого вибуху від вибуху справедливості. Як лиш почувєте, що ось-ось має затріюмфувати справедливість, висловіть хутчій своє захоплення, і — відскочте набік".

Та не треба думати, що рухи, започатковані отими Чинами, лише валять старих богів. Вони звертаються проти фальшивих богів, але не на те, щоб замкнути на колодку церкви, лиш щоб вне-

⁹⁾ *Les Pamphletes de Marat* par Charles Vellay Paris 1911 Eug. Fasquelle p. 303.

¹⁰⁾ *Geschichte der Päpste* V. 63.

сти до них власних святих. Старі вівтарі буряться тільки на те, щоби натомісць здвигнути нові. Ті „анархісти” бунтуються в ім'я нового, ще вибагливішого послуху. Повстають проти готових авторитетів не через те, що незносний був їм їх тягар, лиш тому, що був за слабий.¹¹⁾

Знаний історик Вельс пише, що коли нарід за реформації повставав проти церкви, то не проти її сили, а проти її слабости. „В релігійних справах нарід хотів не щоб його менше, лише щоб його більше провадили, хотів дійсно правдиво-релігійного проводу... Повставалося проти папи зовсім не тому, що він був релігійним зверхником світу, а скорше тому, що він вже ним не був”...¹²⁾

Льойоля і єзуїти, коли й впадали в конфлікт з папством, то не тому, що (як нпр. старокатолики) хотілиби бути вільніші від авторитету Риму, лиш тому, що хотіли скріплення авторитету. І Лютер не мріяв про ослаблення церковного авторитету. Тільки про заміну його иншим. Недурно провідник селянських бунтів Мінцер називав його Віттенберським папою і лаяв сього звістуна релігійної свободи за те, що „будує нову в'язницю для віри”. Подібно і фашизм збунтувався проти ліберального режиму на те, щоб скріпити державну ідею: тоді коли ліберальна держава конала, амнестіюючи дезертирів, позволяючи зворохобленій вулиці протягом півтора місяця тримати в своїм посіданні фабрики, і навіть королівську флоту.

Вірний слуга упадаючого царату В. Шульгін писав (в „Мемуарах”) в 1917 р.: „Ми були такі безрадні, що навіть не знали, як заховуватися, як здобути собі послух, у кого, проти кого, в чиім імені”..

¹¹⁾ Carlyle— *op. cit.* S. 140 і слід.

¹²⁾ Wells — *Weltgeschichte* S. 414.

От в такі якраз хвилини занархізовання, абдикації влади і являються оті „руїнники“, які знають як здобути послух, у кого, проти кого і в ім'я чого — в ім'я своєї виключної ідеї, свого бажання наказувати і вести, в ім'я своєї місії. *Amplius*, девіза єзуїтів моглаби бути й девізою і Сталіна і Гітлера. Ворохобляться не проти твердої руки, лиш проти слабкої. Перша голова, яка — в тих рухах — падає під ножем гільотини, попадає під нього не за своє тиранство, а за свою слабкість. Аж наступні попадають туди за те, що запізно надумалися бути сильними. Сталін, який тисячами забивав людей за найменше підозріння в ворожості до режиму, міг прийти до влади лише тому, що п'ять разів тікав з царського заслання, не поносячи за свою діяльність прикрістих наслідків від караючої, але вже спараліжованої руки вмираючого противника.

Тому власне, що сі Ордени стремлять до створення нового авторитету, є в них, як у ніякій партії, розвинений культ провідника: „вождь всемірного пролетаряту“ — Володимир Ленін, *il Duce* — Беніто Мусоліні, *der Führer* — Адольф Гітлер, „генерал“ Ордену єзуїтів... Тому ідеєю Орденів є ідея активної меншости, яка провадить більшість; тому вони антидемократи, хоч нераз демофіли, а коли демагоги, то кращі за демократичних хлополапів. Ленін ще давно перед революцією твердив, що десятиох мудрих зроблять більше від сотки ослів і казав, що твердитиме се завше, скількиб і не закидали йому гріх антидемократизму. Подібно Гітлер: „більшість не може заступити людину. Більшість завше є представницею не тільки глупоти, але й трусости. Сто туманів не заступлять одного мудрого“, а „світова історія твориться меншостями“. Нічого дійсно великого не осягається коаліціями, міжпартійними

угрупованнями, бо сума слабих не дасть сили.¹³⁾ Стремлячи до скріплення нового авторитету, оперуючи невеличкими „ударними” відділами проти більшості.

Ордени великий натиск кладуть на послух і карність у власних рядах, передусім на вироблення характеру, бо якість заступає тут кількість, число. Партії виховують промовців і „спеців” („фахівців”) для парляментарних комісій (звідсіль роля адвокатів в партіях), мало журячись моральним добром, дисципліною і вихованням доросту. І якраз на се останнє великий натиск кладуть Ордени, покликані до боротьби з інертною більшістю. В промові у третій роковини маршу на Рим говорив італійський диктатор: „Дехто має за зле пануючій (фашистівській) партії, що накинула народові сувору дисципліну. Я гордий на се. Є се карність воєнного стану. Скажете мені: аджеж війна скінчена... Я відповім, що скінчена збройна війна, але війна як конкуренція народів на арені світової цивілізації, триває далі”.¹⁴⁾ В ім'я сеї дисципліни „авангардисти” італійські складають присягу „йти без озву за наказами Дуче й служити справі фашистівської революції всіми своїми силами, а де треба й кровю”. Як то подібне до *vota solemnia* до урочистих приречень в ордені єзуїтів. І як се мало подібне до церемоніялу приймання членів у партію, де вистарчає партійна вкладка, а замість характеру — нераз безхарактерність є „мило виджена”.

До утримання високого морального та ідейного рівня Ордену заведений там звичай т. зв. чистки, періодичного усування негідних і нездібних членів („попутчиків” і снобів). Звичай до-

¹³⁾ Hitler — *op. cit.* S. 89, 441, 577.

¹⁴⁾ *Mowy Mussoliniego* — wybrał Wł. Jabłonowski Warszawa 1927. *Myśl Narodowa* st. 61.

бре знаний і якобінцям, які посиляли своїх „зіпсутих” членів на шафот, і наступникам Льойолі, і Леніна, і фашизмові, і гітлеризмові (де се усування прибирає навіть остріші форми). І — майже незнане партіям.

Ставлячи собі мету далеку, не обмежену життям одного покоління, і кладучи натиск на моральне uzдоровлення групи — пануючої, або такої, що нею хоче стати, — Орден величезну вагу кладе на виховання молоді, не лише на освіту, а власне на виховання характерів. Фашистівська, як і комуністична молодь від 4-го року життя вхоплена в партійний млин. Молодий італієць є вже в „Балілях”, як доросла людина — в партії, як працівник — в синдикаті, по праці — в особливих забавових організаціях. А й поза ними він завше стиснутий жорнами Чину й його виховачої праці, через пресу, вулицю, плякати, кіно, книжку. „Маси треба виховати” — проголошує устами провідника італійський фашизм. Не підходить до них, як ті „дурисвіти, що обіцяють їм незабаром рай, лиш як суворі учителі, які хочуть їх вести й загартували до тяжких завдань, не жебраючи у мас мандатів і не шукаючи в них популярности”.¹⁵⁾ А ті, спортові і воєнні вправи фашистівської молоді, як нагадують вони — своєю ціллю — релігійні вправи, які накладає Орден єзуїтів на своїх членів, „щоб не охололо їх завзяття духа”, щоб їх не опанувала лінь.

Виховуючи молодь, перепровадив фашизм також ревізію поглядів на рідну літературу, відбираючи м. и. з рук юнацтва популярне „Серце” Де-Амїчіса, як лектуру занадто сентиментальну, слезаво-патетичну, антифашистів-

¹⁵⁾ B. Mussolini — *Discorsi Politici*, Milano 1921 стр. 71.

ську.¹⁶⁾ В тім самім дусі ділають большевики, і — знову — єзуїти, які величезну вагу прикладають до виховання молоді. Найповажніший конфлікт між Ватиканом і фашизмом розгорівся якраз на точці виховання підростаючого покоління. Так само, як фашизм, пропонують „чистку” класиків рідної літератури й єзуїти: „коли якась книга, хоч не є підозріла, але за те її автор, то не може вона стати шкільним підручником, бо инакше молодь полюбить автора, а тоді його повага в тім, що він твердить правильно, утримається і в тім, що він твердить неправильно.”¹⁷⁾

Задивлений у далеку мету, виступаючи проти цілого гріховного світа, числячи на малі сили вірних, Орден мусить звертати особливу увагу на мораль своїх відділів, до яких не приймається без стажу, першого ліпшого з вулиці. Відсіля й шаблі партійної драбини, якби вони не звалися: баліли, авангардисти і пр. у фашистів; піоніри і комсомольці у большевиків; схолястики, коадютори й професи у єзуїтів.

Будучи свого роду „ударною бригадою”, відділом вибранців, Орден мусить і своїх членів ліпити з иншого тіста. Він фільтрує їх старанніше, ніж то роблять зі своїми членами партії, до яких вступається як до шинку й виходиться як з шинку, коли хочеться, часом навіть не вирівнавши рахунку. Головна ціль членів Ордену — гартувати свій характер. „Єдине, що нас в реформації цікавить (писав в 1807 Гете до Кнебля) — є характер Лютра, і се є єдине, що імпонувало масі”. Тому й стоїть на першій пляні в Ордені виховання характерів — і нищення безхарактерности. В партіях даремно шукатимемо за тим усім.

¹⁶⁾ *Przegląd Współczesny* 1930 VIII-IX ст. 38.

¹⁷⁾ *Geschichte der Päpste*.

Важливою рисою членів Ордену є їх ідеалізм. Думаючи про свою мету, він мусить накласти на своїх ряд суворих правил, відцуратися всього світського. В сім м. и. джерело целібату. Ленін не мав ніодної з тих малих слабостей, які часто гальмують діло політика: ні любови, ні приязни. Ні гроші, ні жінки, ні гра — не мали над ним сили. В сім — пише один історик ленінізму — була таємниця його сили і переваги над партійними шакалами, які його оточували й якими він гордив. Марат передбачав свою смерть — смерть „мученика свободи”. І був що хвилини до неї готовий.¹⁸⁾ В тій самій цілі і церкви єзуїтів були густо розмальовані образами мучеництва за віру, щоби звеличити приклади відваги, заґріти душу новиків, сформувати ідеалістичні душі.¹⁹⁾

Можуть ті, що стоять на чолі Ордену, відкликатися до найнизших інстинктів юрби, мріяти про велич і розширення території свого народу чи віри, — в глибині душі вони лишатся аскетам. Такими, як напр. тамплієри, той лицарсько-релігійний Чин, який лиш доти й існував, доки ту засаду аскетизму шанував. Юрба може думати про хліб, вони — „не хлібом єдиним журяться”, а чимсь иншим. В науці Льюїолі теж стоїть, що „наші вчинки мусимо робити більше з любови до Бога, ніж в надії на нагороду, чи зі страху перед карою”.²⁰⁾

Розбурхані Орденем маси можуть хотіти вирватися з пекла і попасти до раю, але не тими мотивами кермуються провідники Ордену.

Коли я згадаю, що новітні політичні Ордени мають, подібно релігійним Чинам, — свої одно-

¹⁸⁾ *Les Pamphletes* p. 201.

¹⁹⁾ *Revue de Paris* 15 II 1928.

²⁰⁾ *Geschichte d. Päpste* V.

строї, чорні й брунатні сорочки чи совітські „гімнастсьорки“, то тим мабуть вичерпаю, бодай в загальніших рисах, всі прикмети, якими вони наближаються до духовних Чинів і якими різняться від політичних партій.

Світогляд замість партійних параграфів, віра замість знання, непомильність й виключність замість компромісу, культ одиниці і активної меншости замість маси і пасивної більшости, прозелітизм замість підпорядкування „волі народу“, суворість для себе й до інших замість гуманітаризму, ідеалізм замість погоні за мандатами і схлібляння юрбі, на решті цілком інші форми організаційні, — ось в чім глибокі різниці між тими двома типами політичних груп.

Не завше ті організації є таємні, як напр. масонерія. Ні гітлеризм, ні езуїти, ні фашизм — не були підземними товариствами.

Тепер питання: чому якраз тепер такий врожай на ті політичні Ордени? Тому, що повстають вони по бурях, підчас кріз ідей, порядків і авторитетів.

Коли існуючі еліти розкладаються, коли тратять старі суворі чесноти, яким завдячують колишню перемогу, коли стають поблажливими („гуманними“) супроти веденої маси і супроти себе (явища, що завше йдуть у парі), віддаючись культові вигоди, — тоді натомісць з'являються інші. Ті, що мають моральну силу, якої бракувало противній стороні. Людвіка XVI, що вмів філософувати, але не приказувати, заступили яacobінці і Наполеон. Розслаблене папство підпер Льюїсом, Нервового інтелігент-

та на троні царів заступив духовий нащадок Івана Грізного. Коли римський парламент став дискусійним клубом без тіні влади, його розігнано лікторськими різками. Коли фарисеї зробили з храму крамничку, мусіла знайтися рука з батою, щоб випхати ганделесів зі святині.

Доконати чистки авгієвих стаєнь могли лиш люди, натхнені запалом, переконанням своєї висшости, і почуттям права робити так, бажанням стягтися зі світом ворожих ідей, зв'язані суворими правилами Чину. Прикмети Ордену коріняться в прикметах і завданнях їх переходною доби. Власне такою переломовою добою й є доба, в яку вступила Європа приблизно двадцять літ тому.

Щойно пізніші обсерватори оціняють всі наслідки тої катастрофи, якою було завалення трох монархій в наслідок війни: Романових, Габсбургів і Гогенцолернів. Богато установ нашої суспільности та ідей трималося на престіжжі, силі і традиції, що виходили з тих монархій, які обіймали разом до 300 мільйонів людности під своїми берлами і які впали майже одночасно.

Се був правдивий землетрус. З ним ідеї, на яких трималася передвоєнна суспільна будова — стратили підтримку фізичної сили і моральної поваги. Не тому, що се були якраз монархії — як готові нам суппонувати інтелігентні радикали — а тому, що були се старі, сформовані режими. В середині сього конгльомерату народів, — австро-угорських, німецьких і російських, — стихії й енергії були на припоні, їх взаємні притягування й відштовхування реґулювалися певними правилами і правом. Контроверзи розігравалися в рамках легальної боротьби й угоди. Бодай в середині того середно-східноєвропейського бльоку існували правила *fair play* (чесної гри) між клясами, народами, церква-

ми, одиницями, границі між моральним „личить” і „не личить” (fas і nefas), в стані хоч і не сталої рівноваги.

По війні та рівновага захиталася, гримнули стрімголов, здавалось, незрушимої будови. Давніше, не зважаючи на критику й опозицію, все було ясне. Тепер — стало все заплутане.

Давніше знали, що є капіталізм, а що соціалізм. Тепер є соціалізм, за якого панує ще більший визиск, ніж за капіталізму; ще більше: т. зв. надвартості витискається з працівника, як за панування буржуазії. Давніше капіталізм заперечував право страйків, тепер — соціалізм.

Давніше був анархічний капіталізм і пляновий (в теорії) соціалізм. Тепер — анархічний соціалізм і плянова капіталістична господарка.

Колись ясно розмежованими поняттями були — абсолютизм і свобода. Абсолютизм утотожнювався з монархією, свобода — з республікою. Тепер є свободні монархії (Англія) з правом коаліцій, свободою преси, особистості, зборів і пр.. і деспотичні республіки (напр. ССРСР), де одиниця є безправна, де нема ні свободи зборів, ні преси, ні голосування, ні особистої нетикальності.

Давніше світське вільнодумство протиставлялося клерикальному насильству над думкою. Тепер — світська цензура подекуди страшніша за клерикальну. Давніше юдофіл був синонімом демократа, коли жидівство боролось з абсолютними монархіями. Тепер — той синонім зник, коли жидівство бореться з нашою селянською кооперацією тут і випихає український демос з його землі на Україні.

Давніше знали — особливо соціалісти — що за мир є пацифістична демократія, а за війну — недобрі царі. Тепер виявилось, що війни між царями є дитячою забавкою в порівнанні з війнами між гу-

маними демократіями; що ці „гуманні” демократії можуть бути найбільш войовничими і найбільшими ворогами пацифізму. Колись у зброю валися, щоби уникнути нападу, війни; тепер — напр. большевики — хочуть роззброїти нації не для миру, а щоб тим легше запалити горожанську війну між клясами. Коли, отже, давніше гаслом було — *si vis pacem, para bellum*, то тепер гаслом є — *si vis bellum, para pacem*!

Колись село було сателітом міста, тепер воно прагне рівноправності з ним. Давніше місто висилало свої карательні загони на село. Тепер ми є свідками організованого наступу села на місто, як в 1918—19 в Києві і пару літ тому в Букарешті і Гельсінґфорсі.

Давніше свобода — значило свобода від держави; тепер свободу і добробут шукається в залежності від держави, в урядових посадах, пенсіях, замовленнях, концесіях і запомогах.

Давніше богом була приватна ініціатива, — тепер етатизм, або приватна ініціатива в новітній формі — „грабь награбленное”.

Давніше шахраї сиділи за ґратами, тепер вони стали фінансовими геніями, як Бармат і Ставіський. Давніше були сталі норми права і безправства. Нині — найбільш шановним правом стало право заїзду (Фюме, Мемель і інші). Давніше лібералізм з його свободами був силою революційною, тепер — реакційною, проти якої повстають нові революціонери, також особливі — не ліві, як колись, а праві. Колись куміром було — число, маса, тепер — активна меншість.

Давніше підставою економічного співжиття була вільна конкуренція світової торгівлі і засада найбільшого упривілейовання. Нині — контингенти, девізові обмеження і митне божевілля. Колись

зналося менше-більше, що то є рідний край і нація. Тепер з тим стало тяжше, коли „рідні краї” по десять разів до року міняли свою державну приналежність, коли проголошено, що якийсь край може мати за вітчину чужу столицю, як напр. Москву, столицю „всіх трудящих”, не тільки курського Ваньки, але й миргородського Грицька і женецького винаря і шангайського куліса.

Колись вміли розрізняти „свого” від „чужого” з непомильністю пса. „Свій” — говорив по нашому, чужий — по чужому. Тепер і се переплуталося. Прийшли чужі, що говорили по нашому і переконували, що „свої” є „чужі”, а „чужі” — „свої” (українізація).

Найміцніші догми захиталися, найпривичніші поняття, і не зналося вже, в що вірити і кому. Світ здригнувся в підставах...

Але сей здвиг не лиш захитав привичними поняттями, він спричинив щось більше. З упадком трьох монархій, трьох консолідованих порядків, щезла разом з їх престіжком і та фізична сила, яка охороняла привичні, традиційні установи і тримала в унормованих рамках боротьбу громадських сил. Вибухла жахлива війна всіх проти всіх, орґія напрасно визволених енергій.

Давніше, чи право власности на вашу хату належало вам, чи державі — се рішалося пресою, виборчою карткою, голосуванням. Колиж хто власновільно порушував се право — на те був суд. Тоді вистарчало мати на адвоката і на партійну вкладку. Але чи сі засоби вистарчають тепер, коли узброєні люди з декретом про колективізацію викидають вас зпід власної стріхи? Чи ті старі засоби вистарчають, коли — як се було перед фашизмом в Італії, або недавно у Франції, — узброєні робітники гвалтом займають фабрики? Давніше можна було бо-

ронити церкву, кидаючи два гроші на тацу. Але чи тим її тепер обороните в часі, коли приходять ті, що здирають хрести з бань, а з церкви роблять кіно або забирають для свого бога?

Давніше справа соціалізації була предметом дискусій в парламентах або — пригадую — в тюремних камерах між большевиками і „дядьками". Тепер — ся дискусія кінчиться в балці, в ярі або на Соловках. Давніше, коли партія прагнула зміни кабінету, старалася зібрати більшість в парламенті і ухвалювала вотум недовіря. Тепер для того треба робити марш на Рим, а дискутувати поза мурами парламенту.

В часи унормованих конфліктів, коли село хотіло, щоби столиця почула його голос, — то слало послів або „ходаків" до цісаря у Відні або до Думи в Петербурзі. В 1918 р. село, щоби досягнути свою ціль, мусіло машерувати на Київ або робити базарний страйк.

Все те очевидно вимагало від сторін, що боролися за впливи, інших прикмет, не тих, що вони мали перед катастрофою, коли існуючий порядок мав за собою престиж, традицію і фізичну силу. Упадок сього престіжу і сеї сили, що викликав хаос ідей і непевність завтра, цілковито підірвав і престиж партій, як організацій політичної боротьби, висуваючи на арену — політичні Ордени: фашизму, большевизму, гітлеризму, ляповців. Інші часи, інші птахи. Інші птахи, інші пісні.

Коли захиталися в хаосі подій найпривичніші ідеї, найбільш підставові цінності нації, на місце знання мусіла прийти непохитна віра, бо вірою тяжше захитати як знанням.

Коли за привязання до думки чекали посла

остріші прикрости, аніж перепад на чергових виборах (пор. забивство Радича в югославянськiм парламенті) на місце лисячої кульоарної звинности мусів прийти характер і витревалість.

Коли на місце усвяченого традиціями права війни, повернули звичаї Валенштайна й Тілли, стару гуманність мусіла заступити суворість. Коли престиж, традиція, сила, усвячені віками абдикували, для їх охорони, замість старих партій, які тільки під охороною тої сили й могли ділати, — мусіли потворитися відділи добровольців, які, як фашисти в Італії, ратували власність горожан, честь і добробут, здані на ласку долі державою, — від заливу анархії. Коли замість дрібних щоденних справ, на порядок денний виступили засадничі проблеми існування людських гуртів, — ті, що за них боролися, мусіли засвоїти залізну карність Ордену, не нібито-карність партії; мусіли мати ідеалізм, мусіли підкреслювати не кількість, лиш якість.

Так для ратування католицької церкви, захитаної ударами Віттенберського чарівника, повстав великий твір Гната Льойолі, з метою знищити у віруючих дух сумніву, підготувати активне духовенство, взяти в свої руки виховання народу, усунувши від нього інші Чини і створити таку в своїх рядах карність, щоб їх члени добровільно корилися вибраній догмі та її носіям — *ac si cadavera essent*, мов повільне знаряддя.

Катастрофа, про яку говорю, відбулася сильно і на нас, викликавши повне замішання понять. Вирвана виром подій з рідного середовища або середовища своєї верстви, наша інтелігенція, замість голосу крови, зачала прислухуватися до тої чи ин-

шої книжки, до модної теорії, до абстракції. Духом стала подібна до того жида, про якого оповідає Зомбарт, як про символ відірваного від життя книжного мислення. „До мене до Бреслява, читаємо в того автора, прийшов якимсь один жидівський студент аж зі Східного Сибіру, в єдиній цілі „студіювати Маркса” у мене. Перебував він пару місяців і вернувся назад. Але цілий той час він зовсім не сприймав оточення, серед якого жив, ані не пізнав ніяких людей, на прохід взагалі не ходив, він мабуть не знав гаразд, де він провів той час. Він перейшов через Бреславський світ, не спринявши його так само, як перейшов він через світ, з якого прийшов, і як ітиме через світ в наступні роки життя, не відчувши ані подиху його, лише з Марксом в голові”, (от як тепер ідуть большевики). Се незрозуміння до органічного, до того, що виросло природно, є властиве жидам. „Тому, пише Зомбарт, може жид бути таким як є, але може бути й инакшим. Що лорд Біконсфільд або що Фрідріх Юлій Шталь були „консерватистами”, завдячують вони якомусь випадкові, політичній кон'юктурі. Але що фрайтер фон Штайн, Бісмарк або Карлейль, були консерватистами, — се лежало у них у крові”.²¹⁾

От подібне духове „зжидовіння” спостерігаю я серед нашої інтелігенції, як галицької, так і наддніпрянської. Селянський син, що попав до міста, здеклясований дідич-„марксист”, маломістечковий інтелігент, бувший „волосний писар”, що стояв на чолі політичної партії, фельдфебель, з якого війна чи революція зробили міністра або провінціального отамана, — всі вони, вирвані, викорчовані зі свого природного оточення, з обсягу привичних по-

²¹⁾ W. Sombart — *Die Juden u. das Wirtschaftsleben* Leipzig 1911 st. 317, 326.

нять і способу думання, попали зненацька у вир завзятих змагань різних доктрин, поставлені перед справами загально-національної ваги, над якими ані думати не звикли, ані тим менше їх рішати.

Ті, що належали до висшої класи, засудженої на загибель, (до „малоросійського дворянства“) соромилися її ідеології. Ті, що належали до низшої (селянства), почуваючи себе чимсь меншвартним, — не мали часу ні відваги піднести свої інстинктові привязання і відштовхання психічні до височин твердої ідеології, підпадаючи впливам кожної нанесеної, „нової“, „поступової“, розреклямованої ідеї (напр. соціалістичної), стаючи духовими викоріненцями, таким перекотиполем, якого перший ліпший вітер міг занести на те чи друге поле чужої ідеології. Як той жид Біконсфільд, що припадково ставав консерватистом, ставали й вони припадково демократами, щоби завтра опинитися серед антидемократичних большевиків, або, щоби з „загравіста“ стати „католиком“.

Поки ще існував престиж Габсбурга й російської демократії (яка гарна вона була за — царату!), так популярних у нас, інтелігенція наша мала „ясну лінію“ — готовий кодекс понять і ідей. Колиж ті сили збанкрутували, здана на власну думку інтелігенція наша теж стратила духову рівновагу. Все стало сумнівним: Схід чи Захід? З демократією чи проти неї? Віджило нове москвофільство (комуністичне), молода наша національна інтелігенція сумнівалася, чи не є вона „паразитом на тілі народу“ (гл. „Щоденник“ Чикаленка). Совітський поет О. Влизько,²²⁾ як і маса інших, не знав, чи змусити собі служити вороже місто, чи — впасти йому до ніг:

²²⁾ Молодняк 1927 VIII Місто.

Хто, — людина чи схований звір?...
 Завжди байдуже до того,
 Сміється там хто, чи боліє,
 Місто у полумі люто стремить!
 Соняшне? Хмарне? Це невідомо!
 Плакати? Сміятися? Це невідомо!
 Місто мовчить!

— говорить лише роздerta сумнівами душа Влизька, і Сосюри, і Бажана, які замість у власній душі, шукали відповіді в чужого оракула.

І сей сумнів, сей комплекс „інферіорности" (почуття своєї меншвартности), характеристичний для нашої викоріненої психічно, підпавшої під вплив чужих ідеологій інтелігенції, є старшої дати. Його зародки слідно ще перед війною, коли то ми сумнівалися у власнім праві, не знаючи, чи нам, знесиленим журбою, роздертим сумнівами, битим сльозами,

чи нам провадити наріз на ясніший шлях... Коли то ми сумнівалися, чи маємо право накидати йому свої ідеї, бо хтож вгадає, куди йде еволюція?

Небезпечно ставати в супір
 Діл природних бігові,
 Легко власний свій забег подати
 За веління Єгови...

Але старі ще вірили бодай в автоматичність „поступу" і в остаточну перемогу демократії, числа, та що „чоловіцтво" переможе „звірство" у світі. Їх епігони і сеї потіхи не мали. Вони лиш, коли їм говорити про органічність ідей та про їх відірвані теорії, не зв'язані з нашим ґрунтом, ні з традиціями, вони лиш здобуваються на твердження, що не вільно безкритично пересаджувати на наш ґрунт чужі доктрини.

Але про марксизм, парламентаризм і прочі теж чужі доктрини вони мовчать, бо не з життя черпають свої мудрощі, лише з пожовклих листків перестарілих книжок.

Як жахливо-тупо „працює” напхана чужими доктринами, думка нашого партійця-інтелігента, виявлена з почуття органічного звязку з оточенням і фактами, — ось, в додаток до розважань Зомбарта, — мала ілюстрація: з оповідання сільської вчительки на Україні:

„Часом діти питають: „чому ми голодні і босі й роздягнені, а он — пани в капелюхах і все забирають?” — „Деж пани, запитую суворо, у нас панів тепер нема. Оті, що в капелюхах і з портфелями, то — совітські робітники”. — „Щось вони дуже скидаються на тих панів, що про них нам розповідають наші батьки” — кажуть діти. Вони мають рацію, але я мушу говорити те, що приказано”.²³⁾

Учителька ширить оті ідеї (інтернаціоналізму, братерства), хоч і всупереч фактам — але з мусу. Але скількиж то є в нас інтелігентів і по той і по сей бік кордону, які ширять ті самі ідеї просто з глупоти. Органічно, кровно звязана з землею і оточенням, українська дитина — в наведеному прикладі — розуміє з фактів життя: коли ті зайді ліпше вбрані („в капелюхах”) і, не питаючись, в нас „все забирають”, значить се пануюча верства, се — „пани”. Напханий відірваною книжковою мудрістю інтелігент розуміє інакше: в книжці написано, що за соціалізму „нема панів”, значить вони й не можуть бути на селі. Коли тому перечать факти, тим гірше для фактів, бо соціялісти — як стоїть у Маркса — можуть бути всім тільки брата-

²³⁾ *Тризуб* 1932 10 VII.

ми, не панами. Їх розум — як у того жида, Зомбарта, не цікавився ні оточенням, ні людьми, „не відчуваючи ані подиху життя“, розумував лише мертвою буквою мертвої книги. В однім випадку — інстинкт самозбереження, в другім — у партійців — відгомін викутих замолоду і неперетравлених шпаргалів, які не можуть вже бути компасом в тій анархії думок, що є характеристичною прикметою наших часів.

А якраз тепер прийшов час, жорстокий час жорстоких фактів, коли навіть неформленим мозкам наших вічно хитливих скептиків зачала дивною видаватися наука мертвих книг!

І от тоді наступив хаос і сумнів, якому безрадне покласти край наше партійництво, бо не вилізло зпід впливу мертвлячих старих доктрин, ані навчилася самостійно думати і приглядатися фактам життя. Клястися на старі книжки вже не йшло, бо факти з них глузували. Але вивести свою мудрість з фактів, оснувати на них, як ті діти — піти проти „святої“ книги — теж не випадало! Ось так опинилися наші бувші демократи, драгоманівці і соціялісти, „роздерті сумнівами, биті стидом“ — як той Буриданів осел, між сіном і соломою, безрадні й безчинні перед великими проблемами сучасності: село чи місто? Націоналізм чи інтернаціоналізм? Число чи якість? Сумнів, розум чи віра? Капіталізм чи соціялізм? Демократія чи авторитарність? — Без догми, без компасу, без віри молотять їх часописі сі проблеми, не знаходячи виходу.

Трагедія сих людей стала трагедією нашого партійництва взагалі, трагедією партії, як типу організації, в добу, коли сама

дійсність накидає інші форми групування — ті, які я означив словом Чин, Орден.

Партії захвалюють „розум без віри основ"... Але в добу, де всі національні цінності є під обстрілом фанатиків тої чи іншої віри, коли наші цінності обезцінюється, коли чуємо про нас без нас: про „Схід Європи", „Евразію", СССР і про те, що *Rutheni nondum sunt maturi ad regendum*, в такий час, не хитливий під доказами нібито-льоґіки розум, лиш бездоказова віра врятує ті цінності від загибелі.

Партії відкидають „доґматизм", партії кажуть: „Я визнаю свої невдачі й помилки і кажу: буду й надалі міняти спосіб і засоби досягнення мети, буду мати невдачі і робити помилки",²⁴⁾ але в нашу добу ся прінципова безпрінципність веде тільки до приймання всякої нової противної доґми, всякого явища, що переконає тих „розумовців" не силою льоґіки, а силою факту, до переполоху... „Хай живе демократія!" Керенський упав? „Кінець демократії!... Хай живуть Совіти! Хай живе українізація, не самостійність, ми помилялися!"... Зі Совітами зле? Шубовсть в другу скрайність! „Ревізія нашої політики. Ми помилялися!" Не йде за тим промадська думка? „Назад, ми пожартували, ми помилялися!"... Фунт поточився вділ і в Женеві двацять трупів? „Ми помилялися, таки кінець капіталізму!" — і т. д., без кінця, чуттєва гістерика у людей, які — так ненавидять емоції і так ніби то кермуються „холодним розумом", якого їм в дійсности брак: і холодного, і горячого.

Серед сього політичного канкану не партії з їх

²⁴⁾ Винниченко — *Поворот на Україну* Накл. групи укр. соц. молоді „Вільна Громада" Пшибрам 1926.

виправдуванням „помилок” і панікерства, а Орден з його догматизмом, з його почуттям непомильності, дає силу, не хитаючись у вірі і не впадаючи в паніку, глянути в вічі кожній несподіванці, як не захитавшись у вірі, глядів на пишний Вормський собор убогий віттенберський чернець.

Партії в наші часи стрічають проти себе сили, які претендують на „виключне визнання”, на „цілковиту перестанову цілого нашого життя в ім'я своїх поглядів”, а вони живуть оманною, що оту виключність дасться „зашептати” льогікою і розумом. Партії говорять: „щоб була дума і воля єдина”, але при тім кладуть натиск на єдина, а не на те, щоб була „дума і воля”, бо об'єднана бездумність і безвольність — дасть стільки, скільки й необ'єднана. Для того не мають відваги вибору, для того страхаються стратити прихильність мас, уникаючи висувати хоч слушну, але ще не знану загальну ідею. Для того уникають відповідальності, шукаючи завше думки загалу і для того якраз трітять популярність серед того загалу в наші часи, коли маси шукають не дорадників, а провідників.

„В тяжкій боротьбі з долею рідко програє той, який найменше знає, лиш завше той, який із свого знання витягає найслабші консеквенції і найдурніше обертає їх в діло”.²⁵⁾

Партії будують на механічному числі, на інертній масі, на кількості голосів, не на їх якості, на „єдинім фронті”. Але в добі занархізовання думки і підміновання традиційних переконань, важніше не єднати в одну какофонію протилежні слабкі думки, лише викувати з них одну, міцну, важніше не механічний злепок безбарвних думок і безхарактерних

²⁵⁾ *Mein Kampf* S. 453.

„характерів”, лиш невеличкий числом, але твердий вірою Орден.

Партії — „проти людей клерикального способу думання, для яких існують абсолюти”.²⁶⁾ Але в часи ідейного хаосу непевності і розкладу, люди без абсолюту стають людьми без компасу. Тим менше стануть вони атракційним осередком розпорошених енергій, притягуваних тепер іншими, чужими центрами, тими, з яких промінює оте бракуюче нам „клерикальне” почуття непомильності і нероз’їджене сумнівами віра.

Партії проти нетолерантності думки й суворих правил в своїй середині, проти карання дезертирів, проти дисципліни. І тому в нашу критичну добу, де стільки є, як ніколи, спокус — є стільки в їх рядах таких, що „помилялися” або хочуть помилятися; що з одної партії приступили до другої, щоб потім вступити до третьої, з віковичним викликанням безкарністю — оправданням: *errare humanum es*. І тому так багато в партії людей, що вірні їй лише доти, доки вона їм забезпечує мандат або виборчі фонди.

В наші часи захитаних переконань і зміцненого натиску світу чужих ідей, коли нема ніодного „помиленого” (такого, що „помилився”) без авреолі ідейности; коли єретиків числиться тисячами, — потрібна не нібито-карність партійна, а залізна дисципліна Ордену, яка не лиш на папері тягне до відповідальности за кожний фальшивий крок, а — навіть за „помилки”. Лише та дисципліна здолає створити не потульну отару з партійним квітком, а твердо споєний гурт однодумців; людей віри, не — підкреслюю се — соломяного вогню; людей світогляду, не — підкреслюю се — верхоглядів; людей,

²⁶⁾ В. Винниченко — цит. брошура.

що виробляють собі той світогляд напруженою працею, днями, ночами, роками.

Катастрофа, що її викликала війна, упадок традиційного порядку в Середній і Східній Європі, кинув нас разом з іншими 300 мільйонами бувших підданих Габсбургів, Романових і Гогенцолернів у вир незнаної доти ідейної і всякої іншої боротьби, в вир хаосу, з якого треба наново кувати нові догми й нові доктрини й надати їм новий престиж. Не партіям зробити се. Уклад понять, що спирався на силі австро-угорської монархії і престижі всеросійської демократії, розпався. З темряви історії стараємося ми випребти поховані під тими руїнами власні традиції, щоби зцементувати ідейно націю. Напотикаючись на шалений опір ворожих енергій і сил.

Чи перебороти ці енергії, чи надати престиж власній традиції, чи створити нове загально-національне „вірую", незмінне і недопускаюче єресей і їх караюче, чи вийти з хаосу мінливих думок — здібні партії? Чи розв'язати проблеми села й міста, пролетаріату й селянства, кляси й нації, націоналізму й інтернаціоналізму (з усякими братерствами), соціалізму чи індивідуалізму, економіки продукції й економіки розподілу, свого й чужого, чи є ми „матурі", чи не є, безрозумного „розуму", чи розумної волі, ділеми гуманітаризму чи карности, маси чи проводу, — чи здібні партії? Чи зневірену, розбиту, розіджену плитким критицизмом, розшарпану ріжними демагогічними ідеологіями думку — здібні злютувати партії? Чи здібні натхнути її тою завзятістю і вірою, якою натхнув своїх „залізнобоких" Кромвель, своїх adeptів Ленін чи Гітлер, своїх учнів Льюїса, — чи здібні створити нову людину?

Ні, ні, і ще раз ні! Знаком часу є віра, — не

сумнів; догма, — не партійна „програма”; характер, — не число. Живемо в світі нових, зовсім нетолерантних світоглядів. В такі часи, „пересякнутий пекельною нетолеранцією світогляд зможе зломити тільки перенята тим самим духом, боронена тою самою сильною волею, але чиста в собі правдива ідея”.²⁷⁾

У Лє-Бона читаємо, що „ментальну стабілізацію” в людини і в їх групі може витворити лише „приняття якоїсь горячої віри” (як свідчать нпр. початки реформації у Франції); лише ся остання дає думці сталий напрям і інтенсивність. Ось се і є зміст і суть сеї статті. „Коли стільки умів тепер впадають в неміч і непевність, то тому, що не знайшли ще містичного ідеалу, досить сильного, щоби опанувати їх.”²⁸⁾ В наші часи розгардіяшу такого ідеалу не посідає ніяка політична партія, вже існуюча; не матимуть її і ті, які думають тепер закладати, мудрі по шкоді, пізні Івани.

Мати відвагу вибору між ріжними думками і почуття непомилности, бажання дати не нову програму, а нову людину — пана хаосу, — новий ідеал може лише уgrupовання типу Ордену, Чину.

Чи всім вказуємо до нього стежку? Ні, се не є рецепта для масового ужитку. Тому і відповідаю: „могій вмістити, да вмістить”. Потім, коли обі пробоєві еліти створять стрижень нової думки і тип нової людини, потім до них прийде більшість — з подиву, з побоювання, чи з снобізму, тоді і маса переконається, що — „сим побідиши”. На разі ні...

²⁷⁾ *Mein Kampf* S. 507.

²⁸⁾ *Le Bon — Bases scientifiques d'une Philosophie de l'histoire.*

Тому і на питання, чи ж партії зникнуть, відповім: мабуть ні. Але гадаю теж, що без тих Орденів і сект, релігійних і політичних (як свідчить історія, від якої ніхто не вчиться), — що без них не перетривалиби до наших днів багато з установ та ідей, яких вони в свій час піднялися ратувати. Певно, що Тецелі не охоронилиби від упадку папський Рим, ні Джіоліті Рим королівський.

Партії імовірно існуватимуть і далі, роблячи й далі те, що тепер. Але не вони загартують дух загалу, не вони вратують zagrożені традиції, не вони скристалізують думку поколінь, не вони випростують моральний хребет громадянства, не вони нададуть новий блиск і атракцію його правдам, не вони викорчують так глибоко закорінений у нас комплекс „інферіорности”...

Лише те, що я назвав Орденем здолає клепати наші „зівялі серця і сумління” тяжким молотом своєї догми. Лише його сталь перейде нам по серці „мов розпаленим дротом”. Лише він зєднає не надвірків, а віруючих коло свого символу. Лише він — в сім безладі думок — надасть нашим давнім традиціям страчений престіж.

2 ОБЕДНАННЯ ЧИ РОЗЕДНАННЯ!

Клич „обєднання” став незвичайно славним в колах української демократії. По кождім стрясі, по кождій катастрофі історичній, по кождій компромітації того чи іншого проводу — розлягався клич обєднання. Кождий, кому оклепані фрази заступали думку, поручав сей клич, як єдиний лік на всі недуги, як чудодійне средство, що гоїть всі рани, а з каліки робить Геркулеса.

Чому якраз демократія носиться з тим кличем, як хтось з писаною торбою?

Демократія не вірить в творчу силу одиниці; демократія не вірить в ролю особистости в історії; демократія — пановання многих — знає лише закон числа, тягар „живої ваги”; для неї не існує проблема проводу. Лінива думка, що тяжко обертається серед складних обставин життя, воліє все спрощувати й спростачувати: „Ах, залишім сварки! Чи такий тепер час? Чиж не йде на нас гізна хмара? Чи дійсно вже такі великі програмові різниці ділять нас? Згода будує, незгода — руйнує. В єдности сила!” — ось ті, до зануди пережовувані, стерті від частого ужитку, безглузді фрази, з якими виходять демократи. Ось якими закляттями демократичні баби-шептухи гадають уздоровити націю.

Клич обєднання — такий привабливий і ніби такий ясний й логічний, — має одну велику хибу. Ті, що твердять про конечність обєднання різних сил, в суспільности, цілковито поминають питання громадської вартости тих сил. Заохочуючи ліпити одно ціле з найрізноморіднішого людського матеріялу, вони поминають незвичайно важне питання якости матеріялу, з якого ліплять. Забувають, що гасло обєднання — не існує само для себе,

лише — як засіб для цілі. Коли кілька військових відділів об'єднують в один — то на те, щоби збільшити їх ударну силу. Надзвичайно важке питання: чи всяке об'єднання ту ударну силу збільшує?

Чи коли зберемо до купи („обєднаємо“) кепського флетиста, кепського скрипака і ще гіршого піяніста, — то з того вийде добра орхестра? Або чи вийде добра орхестра з вправних навіть музик, коли ними диригуватиме шофер? Наполеон казав, що армія з ослів, під проводом льва, доконає більше, ніж армія з левів під проводом осла. Чи осли потрафлять зробити щось з об'єднання, якеб навіть складалося з левів?

Чи, коли до загартованого в боях відділу домішати десять разів стільки здеморалізованих, зледачілих, не звиклих до послуху страхополохів, — то се збільшить ударну силу такого „об'єднання“? Чи моглиб ми згасити пожежу, об'єднавши всіх пожарників, зібравши їх до купи на вози — з дівавими сикавками? Чи велика числом членів політична організація довго проіснує, коли об'єднає ідейних людей з провокаторами?

Справа об'єднання не така ясна і проста, як видається демократичним сторонникам механічного об'єднання — чистих з нечистими. Коли суспільність переходить лихоліття — причина сього лихоліття не конче лежить в роз'єднанні. Коли суспільности треба збільшити її силу відпору ззовні чи зсередини, або коли треба удесятерити її ударну силу, — то не зарадить сьому саме об'єднання.

Добра воля — є доброю волею, але убогість думки демократів — мусить уступити перед історичними фактами, ствердженими солідними й не

дурними дослідниками. А історичні факти промовляють не на користь наївного гасла маніяків об'єднання.

На ці факти покликувався я вже не раз і не двічі, і — мушу признати — без ніякісінького успіху. Від демократичного туподумства відлітали вони, неначе від стіни горох. Користаю з нагоди, щоби ще раз вернути до тих фактів — не для поучення демократів, яких ніхто, ніщо ніколи й нічого не навчить, лише — для розважень тої частини нашої суспільності, яка хоче і вміє думати над прикладами історії...

Перед нашими очима пронеслася кривава епопея української революції в царській імперії. Чи хтось, хто студіював ту епоху, посміє сказати, що Україна впала через брак об'єднання? Що її згубило роз'єднання? Таж в Центральній Раді об'єдналися всі наші партії — соціалъдемократи, соціалісти-революціонери, соціалісти-федералісти, ліві, середні і подекуди праві. Згадую повні заздрости і подиву статті російських часописів 1917 року, — про велике діло об'єднання, довершене на Україні. Особливо в порівнанні з політичним розгاردіашем, що тоді всесильно панував в Московщині.

І — не зважаючи на ту політичну єдність, не зважаючи на „мир і тишину“, яка панувала між партіями на Україні, — вона була збита з ніг, повалена на землю... Ким? Політично роз'єднаною, розпорошеною, взаїмно розсвареною Московщиною!

Бо тодішня Московщина напrawdę уявляла собою рідкий образ, розбрату, роз'єднання і боротьби всіх проти всіх. Партійна боротьба, чим раз остріша, буквально розшарпувала тодішню Московщину. Діяльні і зачіпні ще були монархісти-романівці. Проти большевиків виступали „кадети“

з Мілюковим, виступали меньшевики і соціялісти-революціонери. Каплан стріляла до Леніна. На Петербург ішов Юденіч. На Урал — Колчак, Денікін підходив під Курськ і Орел — майже під саму Москву. Тодішня — поділена на групи, групки і табори, закручена в вирі горожанської війни, палаюча в вогні політичних пристрастей — Росія 1917 року напrawdę не світила прикладом святої згоди. Вона нагадувала хутчій пушку з павуками, що загризали себе взаємно на смерть...

Тим не менше, якраз така Росія розвинула в собі величезну ударну силу. Якраз розєднана, розсварена й порізнена Росія положила на обидві лопатки обєднану і погоджену в середині — Україну. Щось, видно, не в порядку з тим всеспасенним гаслом обєднання, коли в однім випадку (коли було) — воно нічого не допомгло, а в другім (коли не було) — нічого не зашкодило.

Другий приклад. Революційна Франція кінця XVIII віку. На неї сунула грізна коаліція обєднаної Європи. Європи, в якій — все одно яким способом — кожда нація була обєднана під своїм володарем або своєю аристократією. Що, натомісць, уявляла собою революційна Франція? Таку саму пушку з павуками, що зжирали себе взаємно, як і революційна Росія. В тодішній Франції лютувала жорстока громадянська війна всіх проти всіх. Один політичний переворот наступав по другім. Одна конституція змінювала другу. Жіронда посилала на смерть роялістів, Гора — Жіронду. За підозрілими вганяли жандарми конвенту, мов хорти за зайцями. Марат — жадав тисячі й тисячі нових жертв для гільотини, щоб самому знайти наглу смерть від жіночої руки — местниці Шарльоти Кор-

де. Робеспієр посилав на смерть Дантона. Таліян і термидорці — Робеспієра і його брата. Тульон передався Англії, Вандея і Бретань — горіли вогнем повстання проти якобинців. Се дійсно була Содомом і Гомором розбрату, роз'єднання й нещадного взаємного витереблювання. Колиб слушною була думка демократичних об'єднувачів, з велитенського змагу повинна булаб вийти переможцем не розшматована політично й ідейно Франція, лише сконсолідована й об'єднана Європа.

Вийшло навпаки! Роз'єднана, роздирана міжпартійною війною, ослаблена нечуваним впливом крові, революційна Франція — побідно відбила об'єднану коаліцію цілої Європи, а в своїм переможнім розгоні — загнала аж до Мадриду, Льомбардії, Берліну, Каїра і Москви...

Ні, мабуть щось не в порядку з всецілющою силою того об'єднання! Се не значить, щоби в тодішній Франції бракувало маніяків об'єднання. (Ся порода — не переводиться ніколи). Але як вони кінчили? Цікава під тим оглядом — як вічна пригадка всім прекраснодухам — була сцена, яку прозвали *Baiser de Lamourette* (поцілунок Лямурета). Франція переходила тяжку кризу. Національні Збори — надія країни — „розділилося на ся”. В таку хвилину на трибуну входить медоустий посол, священик Лямурет, (пізніше ліонський єпископ) і солодкими словами (його ім'я значить по французьки — „коханячко”) — закликає всіх висланців народу забути взаємні образи і партійні сварки, заприсягти собі вічну згоду і мов браття подати собі у досмертнім об'єднанні — руки... Його промову стрічають криками радості; правиця цілується з лівицею, Гора — обіймається з Долиною; ті, що вчора обкидали сусідів найогиднішими наклепами, в слезах просять дарувати їм їх вину. Згода й

об'єднання, якого ще світ не бачив! Але на другий день, доля заклала собі з них: погоджені брати виступили проти себе з ще більш зажертими наклепами, а вчорашню урочисту присягу — прозвали глузливо *Baiser de L'amourette*, поцілунком Даліли. Так мітичні брати Етеокль і Полініс, сини Едіпа і Йокаста, які полягли в війні між собою і які — хоч як брати повинні були себе любити, — так жагучо себе ненавиділи, що полум'я з їх спалених трупів — як каже легенда — розділилося на двоє... Найтрагічніше, що сам абат „Коханячко” — що закликав до згоди, був післаний на гільотину тими, кого закликав до сеї згоди...¹⁾ В звичайні часи спроби таких Лямуретів (у нас їх звать Маніловими) — кінчилися менше або більше смішно: взаємною гризнею погоджених „братів” і повним безсиллям їх „об'єднання”. В хвилини, подібні до тої, яку переходила тоді Франція, — справа кінчалася гільотиною.

Се не значить, що європейську коаліцію відперла необ'єднана Франція. (Так само, що Україну залляла необ'єднана Московщина). Вона була об'єднана, її ударна сила була збільшена. Лише її об'єднали инакше, не механічною, добровільною згодою всіх, лише примусовою згодою, накинutoю всім активною, діяльною меншістю. Ся меншість — навіть ще в стані громадянської війни всіх проти всіх, — була настільки сильна, щоб почати наступ на „об'єднаного” противника, щоб пізніше — перепровадивши своє об'єднання, — поклати того противника.

Францію об'єднали не довкола округлого сто-

¹⁾ Промова Лямурета була виголошена 6 липня 1792 р., гл. *The french revolution a history by Thomas Carlyle.*

ла, не крамарі, що — один опутив, другий наддав — крамарськими торгами осягли „святого порозуміння“, не міжпартійними умовами, не поцілунками і присягами згістеризованої хвилевої більшості. Ні, її обєднав Робесп'єр в Парижі, на майдані, де стояла гільотина. Обєднав генерал Гош, що вішав на деревах вандейських повстанців. Обєднав Руже де Ліль — нестерпною, героїчною Марселією. Гимном, що від нього мертві вставали з домовини, а живі йшли на смерть. Перед яким — з острахом — спадали голови байдужних і противників на власні груди або до катівського коша.

Ось яким способом обєдналася Франція! Ті, що її „розєднували“, — надали їй більшої ударної сили, ніж Лямурети.

Подібним способом — підчас великої війни — обєднав французів Клемансо. Перед його приходом до влади, комбінатори сходилися, радилися, діставали вотум довіри від палати, — і поволі вели Францію до неминучої воєнної поразки. Даремно шукали спільної плятформи — мілітаристи й пацифісти, ті, що ненавиділи Німеччину і ті, що її лякалися. Ті, які вірили, і ті, що зневірилися. Ті, що готові були жертвувати і битися до кінця і ті, що за кордоном плянували сепаратний мир і зраду союзників Франції... Нарешті не було вже вибору. Очі всіх звернулися на того, хто ціле життя дорослої людини жив одною гадкою, одною ідеєю — причепою, — помстити ганьбу 1871 року. Довкола його імени, імени Клемансо, наступила кристалізація людей і зусиль така сильна, що сам Пуанкаре, його рішучий ворог, не смів іти проти течії і покликав його до влади. А тоді сталося чудо. Тоді всі примари дефетизму нараз зникли — зник нездарний Пенлеве, непевний Кайо, зникли темні типи, як Альмерейда і Мальві. За-

мовкли провокатори і германофіли, устала дефетистична робота в запіллі. Коли з'явився „старий”, всі ці ознаки недуги — щезли неначе чудом. Його міністеріяльна деклярація змусила сильніше битися серця, збудила куняючі енергії, випровадила з остовпіння націю, комбатантів і некомбатантів:

Ми з'являємося перед вами з єдиною думкою війни всіма нашими силами аж до кінця. Не буде більше пацифістичної балаканини, ані німецьких інтриг, ні зради, ні півзради, — тільки війна. Лише війна! Ми не позволимо, щоби наші армії взяли в два огні!...

Коли уступаючий Пенлеве пробубонів щось, що деякі з членів його кабінету готові булиб (з своїми міністерськими портфелями) служити дальше і під Клемансо, — той відповів, що не потребує старих меблів. Він — вистарчав сам собі, він і його товариші. З ними — він доконав духового об'єднання Франції, проти нерішучої, охлялої заляканої більшості... Окрилена надлюдською вірою 77-літнього дідугана, — вірою в геній його нації, його любовю до отчизни і ненавистю до наїздника, країна об'єдналася в однім зусиллі, об яке розбилися залізні когорти кайзера, що залляли Європу від західньої Бельгії до Кавказу...

В своїх споминах пише ген. Людендорф:

В листопаді 1917 Клемансо стає головою ради міністрів. Се була найзавзятіша людина Франції... Він був найбільш горячим представником ідеї відплати за 1871 рік. Клемансо докладно знав, чого хотів. Він провадив війну, він здусив всяку пацифістичну агітацію і скріпив дух своєї країни... Він думав лише про перемогу... Спосіб ведення війни у нашого противника став вдсятеро енергічнішим, як досі.²⁾

²⁾ Leon Daudet — *La vie orageuse de Clemenceau*.

Може й несвідомо, переліслюив тут Людендорф три невідкличні передумови, потрібні для успішности такої акції окремої людини чи групки — щоби зцементувати націю в одну цілість і надати їй великої ударної сили. Сі передумови були: ясна думка, що вказувала шлях („знав, чого хотів“), по друге — сильна, суггестивна воля (яка „скріплювала дух країни“), по третє — безпардонне витереблювання шкідників серед „рідних“ земляків („здусив пацифістичну агітацію“). Сим способом — Клемансо обєднав свій народ, зробив „в десятеро енергічнішим“.

В сім випадку також наступило духове обєднання нації. Але якимжеж инакшим способом, ніж той, що поручають маніяки полубовного, міжпартійного порозуміння. Воно наступило як і в 1793, — силою терору одної людини, або їх невеличкої групи (супроти одних), суггестивною силою їх горячого патріотизму (супроти других), їх волею — не пактувати з ворожою силою і не терпіти її агентів — внутрі народу, їх готовістю — іти проти всіх і всього, що посміє лягти колодою поперек їх дороги. Воля сеї людини — випростувала хребти патріотам, замкнула пащеку — інтриганам, загнала в підпілля — шкідників і півзрадників. Обєднанню чесних патріотів — ніщо вже не стояло на перешкоді. Обєднанню, якого ніколи не удалосяб досягнути механічним способом єдиного демократичного фронту добровільного порозуміння. Воля одної людини — „наказала мовчанку трусости і зраді, уярмила перемогу і викинула наїздника з країни“. Завдяки збільшеній ним ударній силі нації.

О, Клемансо чудово й сам знав, що не добровільними пертрактаціями і нарадами — не згодою зграї півголовків досягнув він моральне обєднання країни перед обличчям переможного наїздника.

Він знав, що ціле те чесне товариство дрібничкових політиків 3-ої республіки він змусив скоритися собі силою. І коли — вже по перемозі — при звуках *Марселієз* — посли Палати дефілювали перед ним, перед „батьком перемоги“, щоби стиснути йому руку, коли Арістід Бріян — простягнув йому свою — Клемансо — отверто, щоб всі бачили — сховав свою до кишені. А коли дехто з інших прагнув розцілуватися з ним — він чемно, але вже здалека — стримав їх, його бо не кортіло — як казав пізніше — „дістати сверблячки“: „Ті самі, що його тепер так витають — щойно в травні хотіли прогнати його геть“ — завважив молодий Доде, що приглядався сій сцені.³⁾

Старий знав вартість демократичної галайстри не менше від Кромвелля. Коли підчас урочистого візду останнього до Лондону, лестники звернули йому увагу, з яким захопленням витала його і як тішилася юрба на вулицях, — Кромвель відповів: вонаб так само тішилася, колиб побачила мою голову, встромлену на спис...

Клемансо знав, що ні з інтриганів і пацифістів як Бріян, ні з тих політичних флігерів — які крутилися за вітром — ніякого сильного, страшного для ворога — об'єднання не зліпити. Що таке об'єднання — ніколи не малоби потрібної в ті трагічні часи — ударної, всерозторощуючої сили...

Чи пригадуєте, як — в неменш трагічну для неї хвилину — об'єднав свою націю Адольф Гітлер? Скільки то лунало тоді в Німеччині об'єднуючих кличів! Скільки повставало коаліційних міжпартійних кабінетів! Хто тільки і з ким не єднався — католики з соціялістами, консерватисти з лібералами, червоні з монархістами, генерали з комуністами,

³⁾ Leon Daudet — *там же*.

в тій ідилічній ваймарській республіці, видуманій неприятелими на погубу Німеччини! Ослаблена, зневажувана, видушувана мов цитрина контрибуціями, батожена крутітьськими параграфами мирного „договору“, — стояла вона півмертва й безсила — ота „обєднана“ Німеччина — перед бундючними переможцями.

Се було їх обєднання! Обєднання демократів, що вічно гандричилися за свої дрібні партійні програмки, а не маючи одної великої цілі — єдналися лише на однім: на „льояльнім“ виконуванні версальського диктату і на вижебруванні його лагіднішого застосовання.

Дійсного обєднання нації — обєднання довкола великої мети — доконав щойно Гітлер. І його обєднання вийшло не з трибуни райхстагу, не з партійних зїздів, не з кабінетів коаліційних міністерств, не з міжпартійних угод. Діло обєднання Німеччини вийшло з третьорядного шинку в Мінхені, де збиралися Гітлер, Герінг і жменька вірних, яких щоб перелічити — за богато тоді було пальців обох рук. Вишпурнуті поза борт державного корабля, ізгої в рідній землі, відважилися вони доклати свого обєднання — не з взаїмної любови тих, яких треба було обєднати, а проти них... Були се збірки примар - зайдів з неіснуючого світу, яких „порядне товариство“ не пускало навіть на поверхню, де мудрі люди творили мудре — як їм здавалося — життя, даремно намагаючись поставити „обєднану“ Німеччину на ноги, надати каліці з перебитими колінами звинности юнака і барв молодости...

За те ізгої з мінхенського льоху — мали життєвий еліксир, якого не мало ціле невеличке, але чесне товариство, якому здавалося, що угинаючись перед канчуком Парижа, — робить історію... Се був еліксир, що запалив незабаром вогонь в серцях

70-мільйонного народу ненавистю і до переможців, і до тих, що — для святого спокою і уникнення ризику — нібито в ім'я прекрасних кличів західної демократії — запрягли свій народ, як в'ючного осла, — до тріумфального возу тої демократії, цинічної, тупої і зухвалої.

Противників Гітлера був легіон, „через те, що їх було багато“. Вони були — об'єднані: католицький центр, безбожницька соціаль-демократія, масонські національ-ліберали, звикла слухатися, але не політикувати — покірنا „райхсвера“. Щож бракувало їм, щоб створити з нації дійсно моноліт? Що спараліжувало силу тих об'єднаних і через те здавалося б таких міцних груп в боротьбі з закордоном і в боротьбі з новою силою — національ-соціалізмом?

Про один — найважливіший — з стовпів ваймарської демократії, про соціаль-демократію, оповідає такий безсумнівно-певний свідок, як знаний німецький жид - демократ — Георг Бернгард:⁴⁾

Бісмарк, який соціальними уступками прагнув відвести німецьку соціалістичну масу від воюючого соціалізму, цілковито досягнув своєї цілі —

соціальне законодавство, дуже в Німеччині розвинене, яке забезпечило німецькій робітничій класі протекцію, про яку і мріяти не сміли в інших країнах — на довгий час здусило у німецьких соціалістів воєвничий дух.

В своїх синдикатах і в могутній, чисельній партії — провідники соціалізму поробилися звичайними бюрократами, які — необережними й ризикованими кроками — боялися наразити на небезпеку існування партії і синдикатів. З соціаль-

⁴⁾ Georg Bernhard — *Le suicide de la république allemande* Paris Rieder.

демократії — витворилася „бонцократія“. Коли сі бюрократи,

коли сі поштиві панове попадали, як посли, до райхстагу чи до льокального свого парляменту, вони передусім думали про виконання своїх адміністративних обов'язків, по волі привчаючись думати не як політики, а як бюрократи.

А коли прийшла революція, коли щезла монархія, коли запанувала їх вимріяна демократія, сі соціяльдемократи і буржуазні демократи —

не потрапили дати демократичній думці пропагандивну силу в масах, ані навіть уняти ту думку в пориваючі гасла і формули. Всякі спроби того роду занехалися з тактичних міркувань. Партії прагнули задовольнити всіх, а в дійсности — викликали незадоволення всіх.

Коли нова сила зачала усувати їх з їх становищ — вони скапітулювали, вони просто

страшили пановання над своїми нервами в хвилину, коли треба було змусити ділати апарат охорони республіки, викуваний нимиж самими в передбаченні грядучих подій...

Инша, навпаки, була сила, що їх зломила, та що наравду обєднала Німеччину — проти волі недолужної демократії. Ту силу викликала — як свідчить ворог гітлеризму, Бернгард — „упертість і особистий чар Адольфа Гітлера“:

В добі найбільш напруженої гітлерівської пропаганди, його збори нагадували менше політичні віча, а більше — збори сторонників нової релігії. Зявище, про яке говорю, не піддається поясненням розумової льогіки... Ті, що мали нагоду оглядати щаблі розвою гітлеризму, що бачили ростучий вплив його пропаганди, що приглядалися її суторелігійному характерові, порівнюють се зявище до колективної психози Німеччини в добі середновічя.

Апостоли нової релігії — мали аксіоми, які бракували їх противникам. Знали, що вільно, чого не вільно, що треба, чого не треба, що є смертельне для нації, а що їй вийде на добре, і — до чого

йшли: цілий рух — „мав лише одну мету — завоювання влади”.

Комуністи Айснер, Роза Люксембург, Лібкнехт — недошлі німецькі чекісти, недошлі німецькі Леніни, Сталіни, або Євгенії Бош — падають з руки местників... Потім Гітлер з'являється на вулиці, яка досі була резервована лише для „товаришів”. Правлячим партіям, що погодилися з утратою цілих провінцій, з мільярдовими вимушуваннями закордону, що добровільно — на чужинецький приказ — витиснули на своїй країні ганьбляче тавро „винувниці війни”, — сьому високодостойному товариству заявили гітлерівці, що робить воно безчесне діло, стискаючи кайдани на ногах свого народу. Всій офіційній Німеччині, всім „обєднаним” партіям, виповів Гітлер війну на життя і смерть. „Путчі”, вязниці, вуличні бої, убійства із засідки, з одної і другої сторони, правдива громадянська війна малої жменьки фанатиків з більшістю: з правими й лівими, білими і червоними. Се було формальне розєднування — вже обєданого буцімто суспільства! Се була акція „розбивачів”!

Але се був єдиний правдивий й доцільний шлях, яким не лише національ-соціалізм прийшов до влади, але й яким фактично повів за собою цілий німецький народ, обєднав його не довкола фальшивих ідолів, а довкола одної fascируючої мети. Шлях, що привів нас а м п е р е д до духового, а потім і до політичного обєднання мільйонів; що з кволого, розшарпуваного, позбавленого ідеалу народу, зробив націю, горду на себе, страшну для інших, свідому свого історичного призначення, готову до послуху і до жертв, спрагнену боронити своєї незалежності через небезпеки і ризик.

Неудавана ненависть тої жменьки нових людей

до ганьби мирного договору 1919 року. Неудаваний сором за ту ганьбу. Її нестримне бажання скінчити з пониженням народу, віра в свою правду як в єдиноспасенну, огида до пертрактацій, до округлих столів, до півзасобів, — поволі, а потім чимраз швидше стягли під прапор національ-соціалізму нові і нові маси. Мов магнетом тягнуло їх до нової сили (маси притягає лише сила!).

І коли — на порозі остаточного тріумфу Гітлера — до нього зголосилися останні нерозкаяні грішники - соціалдемократи, з блудливою промовою, з словесними застереженнями своїх „засад" і з пропозицією співпраці, — він так само потрактував їх, як своїх новонавернених (по тріумфі) противників Клемансо. Глумливо звучали перші „привітальні" до них слова його промови-відповіді, бо він не потребував їх, сих ляльок погаслого світу. Він завдав удар ногою наймогутнішій партії демократії — і вона перестала існувати, разом з своїми установами, канцеляріями, часописями, бюроми і бонцами.

Нічого подібного до 3-ої німецької імперії не можу я знайти в новітній історії — писав один поважний англійський місячник.⁵⁾ — Я міг би її порівнати хіба до західної Європи тої доби, коли ми будували наші великі готицькі собори.

Захоплення, яким вітала німецька вулиця Гітлера, — викликає в англійця увагу:

які чуда можна досягнути з перецивілізованою й виснаженою людністю новітньої Європи, коли їй дати велику ціль! Заохота до матеріального добробуту, до самопомочі і пр. — не окрилить найкращі серця, але релігійний клич, даючи людям висшу, не особисту ціль, одним ударом підносить людськість над базаром з його справами, над особистими користями... В тім, що фірер дав

⁵⁾ *English Review* 1936 July p. 35.

своєму народові таку ціль, є таємниця його магічного впливу.

Такої „висшої, неособистої цілі“, яка піднесла б народ над гармидером і метушнею щоденного „базару“ — не могла дати Німеччині ваймарська демократія, не могла об'єднати нації, хоч як була та демократія об'єднана всередині міжпартійно.

Спираючись на об'єднаній довкола нього і його ідеї нації, міг диктатор виповісти послух переможцям: міг виповісти сплату воєнного ясиру, запровадити сталу армію, відбудувати флоту, кпити з Ліги Народів, кликнути клич об'єднання всіх німців, стати бажаним союзником Італії, Японії, пострахом Росії і Європи... Чи сміли хоч про щось з цього мріяти демократичні об'єднувачі, полатайки механічного єдиного фронту? III-ий „райх“ довершив об'єднання, але якимжеж іншим шляхом! І з якимиж іншими вислідами! Демократичне „об'єднання“ — лишило диктаторові виснажену, зневірену, спаралізовану, нездібну на ніякий відпір націю. Об'єднання — що перепровадив він проти більшості політиканів — створило монолітний, поширений Австрією, бльок міцної збірноти, з великою ударною силою навні... Подібним способом — хоч на короткий час — об'єднав революційну Росію Ленін і большевики. Як Гітлер — в мінхенській пиварні, так і він зачав своє діло об'єднання над женецьким озером, в дешевих „бассері“, де сходилися обдерті й зголоднілі, довговолосі, нечесані й неголені російські емігранти. Що знав світ про них? Для світа була се купа півголовків, соціалістичних рабів — в найліпшій разі, — що виривали собі взаємно волосся за те, як треба толкувати якусь таємничу фразу з „Капітала“ Маркса, — викинуті поза борт життя, нежиттєві фантасти... Їх назва — „большевики“ — була знана лише в партійних колах, серед партійних буквоїдів

і конспіраторів, що в темні вечори, в таємних мешканнях або по царських тюрмах збиралися на наради... І нагло се ім'я, ся назва „большевики", завдяки фанатизмові її прихильників, відісталася з женецьких „брассері" і з революційного підземелля, — на поверхню громадського життя, стало страшним ім'ям нової віри, з своїми догматами, з своїм папою, інквізиторами і кострищами для різновірців... Вірою, яка вийшла на підбій світу, а перш за все — на підбій, на об'єднання цілої революційної Росії. Купка сих фанатиків мала готові аксіоми, готові свої — нехай і абсурдні — правди, готові відповіді на всі питання дня і доби. Мир чи війна? До кого має належати земля? До кого влада? Що буде з фабриками? З панськими маєтностями? Як поступати з ворогами революції, з прихильниками старого режиму? Відповідь на сі питання була ясна, простолінійна, однакова. Була й фанатична воля її перевести в життя. Так, нова віра, що повстала в катакомбах, в купі перших „вірних", — підбила міліони.

Ось чому, коли зібралися в Петербурзі установчі збори, перша конституанта Росії, про яку мріяли і за яку — наражаючи життя — боролися стільки поколінь російських революціонерів, вибрана загальним голосуванням всього об'єднаного одною мрією народу, представниця його суверенної волі, де большевики були в зникаючій меншості, — то вистарчило, щоби на салі нарад представників „суверенного, об'єднаного народу" ввійшов відділ матросів-большевиків з Дибенком і приказав об'єднаним послам об'єднаного народу забратися до чорта — щоб конституанта перестала існувати; щоб — в перші роки революції — маси російські пішли не за конституантою, а за тою жменькою большевицьких очайдухів, які не годили всіх з усі-

ма, не сідали до округлого столу, не об'єднували, а роз'єднували — суспільство. В обличчі сеї нової сили — розсипалася, мов була з піску, — піраміда об'єднаних демократичних партій; до нової сили полетіли цілі відділи перекиньчиків, зміцнилися ряди сторонників, а противники стояли, спаралізовані жахом, нездібні до рішучої дії. Бо сі останні — не знали самі гаразд чого хотіли, а того, чого хотіли — не дуже хотіли. По боціж большевиків був ще — нині згаслий — фанатизм, був ідейний запал, було привязання до їх дикої ідеї. Се мов магнет тягнуло до них маси, об'єднуючи їх, як кождий рішучий чин і кожда ясно сформульована думка. Тому ті маси, бодай в перші роки революцій, горнулися до большевизму. Їх згодою, згодою тих мас, об'єднали большевики тодішню Росію, їх згодою побили Колчака і Денікіна, Антанту на Білім морі і в Одесі. Їхжеж згодою — залляли червоним потопом Україну. І в сім випадку об'єднання нації довершилося иншим способом, не тим, що його захвалювали партійні полатайки, маніяки порозуміння всіх партій і груп, не Керенські, Львови і Мілюкови. Се доконане большевиками об'єднання нації — й надало останній — в перші роки революції — страшної ударної сили, якої не моглиб дати їй ніякі установчі збори, ніякі міжпартійні порозуміння.

Тепер большевизм — видохся. Він не є вже чинником, що об'єднує російську націю. Як царат часів упадку — став він чинником розкладовим. Але власне тому, що стратив і свій ідеал, і віру в нього, а значить — і ідейних сторонників. Ніхто в ССРСР, ні в партії навіть, в ніякий соціалізм не вірить. Об'єднуючу ідеологію змушені тепер большевики запозичати в зненавидженого царату з його „отечеством" і „царем" (Сталіном), з російським націоналізмом і з його традиційною нагайкою. Фа-

натизм — теж кінчиться, його заступили підслужництво з одної сторони, гола сила — з другої, яка сама ніколи нічого доконати не зможе... В 1917—18, проти зорганізованого опору ріжних партій — він переміг, завдяки ідеалізові партійців і, в наслідок того, великої ударної сили партії. Тепер — коли відпало і одно і друге — большевизм конає, хоч розторощив всю зорганізовану опозицію і створив своє механічне, партійне „обєднання”.

А як обєднав Італію довкола лікторських різок Мусоліні?

Сноби, що тепер його подивляють (бо є у влади), забувають, що і він почав свою карієру під — (льозанським) мостом. Що і він прищеплював противникам пошану до фашистівської єдності — на вулицях, не за зеленим столом. В той час, як Джолітті, Факта і інші демократичні політики займались латаниною, укладали і відправляли кабінети „національної згоди”, — в країні панюшилася анархія. Бездумні демократи — знали лише мертве гасло механічного обєднання; воно нікого потягти не могло. Великої ідеї, яка моглаб упорядкувати хаос і органічно, не механічно — звязати в одне спершу духово, а потім — політично — розбіжні енергії нації, їм бракувало. Вожд фашизму не годив партії, щоби привернути нарушену національну єдність, не займався погоджуванням розсварених партій. Він кинув свою ідею, зібрав довкола неї чорні сорочки і вони поставили партіям ультімат. І так само як вибраний більшістю народа німецький райхстаг з обєднаних партій, так само як вибраний більшістю народа російські установчі збори з обєднаних партій, так само й вибраний більшістю народа — італійський парлямент з обєднаних партій — скорився волі невеличкої

меншости „розбивачів” — в данім випадку фашистам.

В усіх випадках — механічно об'єднана більшість була імпотентна перевести фактичне об'єднання народу. За неї мусіла зробити се творча меншість.

На руїнах партійництва здвигнув фашизм будівлю єдиної нації, фанатично відданої своїм — недавно плюгавленим — трикольорам, яка жертвує всі свої сили на боротьбу з окружаючим світом; яка певним кроком простує до ідеалу імперії; яка в короткім часі виявила таку ударну силу, якої не всилі були з неї викресати десятки урядів механічно об'єднаної демократичної провідної верстви...

Свій ідеал нової Італії, яким натхнув Мусоліні народ — не викомбінував він на міжпартійних нарадах, виправляючи один параграф і заміняючи другий — щоби всіх задовольнити. Сей ідеал виносив він самітно, в своїх мандрівках, от як мабуть під тим мостом в Льозані, де він, пролетар і волоцюга — ночував колись. Але ці самітно виношені видива мали таку притягаючу силу, що за ними пішла ціла Італія. Упертих противників — нова віра зломилася. Хитких — зігнула. Прихильних — з неясними ще мріями — захопила й пірвала. Силою? Очевидно, силою свого ентузіязму і волі. Знову об'єднання, і знову якеж инакше!

Погляньте на Туреччину Кемалю Ататурка. Тепер многі забули, яка катастрофа грозила Туреччині в 1918 році. Її армія — розбита, уряд — заляканий, готовий до капітуляції. Султан над Золотим Рогом — почесний бранець союзників, що з вікна палацу Ілдіз-Кіоску оглядав грізні силуетки британських панцирників, Колишня оттоманська імпе-

рія, — мала бути як Арабія — поділена між союзниками, мала щезнути з карти Європи.

Проти сього поклав свою заборону Кемаль. Чи він намагався єднати партії? Чи зєднував для своїх плянів султана, коли зачинав свою непевну й небезпечну гру? Ні, без засобів майже, без людей, виступив він проти султана, проти уряду, проти власної дефетистичної суспільности, проти паних перемогою альянтів. Щоби доконати обєднання нації довкруги великої цілі — відвойовання незалежності, — він оперся на малім гуртку загорільців. І з знесиленим і збайдужнілим, прибитим поразкою народом — сей гурт зробив дива. Слово Кемалю — стримало наступ греків на малоазійське побережя, унерухомило страшну союзницьку флоту в Боспорі і коло Дарданелів. Видмухнуло життя з надутої союзницьким киснем султанської ляльки, а для нової ідеї зєднало сотки тисячів безкорисних і відданих борців. Обєднання нації — доконалося проти всіх, не з усіма, не демократичною метою. Гурток кемалівців, що перше принесли розбрат в суспільство, обєднав цілу націю. Тіж, що — зневірені в боротьбі — ніби то єднали цілу націю, стратили її...

Коли турецький народ несподівано, по стількох війнах — з Італією, з балканськими державами (1911—1913), з Антантою в великій війні, з Грецією (1919), вийшов хоч з великими втратами, але сильний і обєднаний на своїй етнічній території — то сього обєднання доконала не крамарська демократія, не смішне гасло „єдиного фронту” чистих і нечистих, ідейників і кар'єристів, — а метода сильної руки і сильної голови, малої групи, яка знає, чого хоче і має незнищиму волю своє „хочу” накинати більшості нерішучих і байдужних, — як се було в випадку Мусоліні, Леніна, Гітлера, Робеспієра.

Як і хто об'єднає тепер Іспанію? Скількиж то років шамоталася країна на своїм ліжку хворої під доглядом консіліюма з демократичних баб-шептух. Вибори і повстання, міністерські кризи, міжпартійні угоди і єдині фронти — вузькі, ширші і найширші, — все кінчалася балаганом і ще більшим розгарадінням... Фактичне об'єднування почало поступати певним кроком наперед аж тоді, коли знайшлася групка фанатиків, людей творчої думки і волі, людей, які зрозуміли, що потрібна не демократична метода, а „кінська курація", людей, які пригадали собі приповідку Гіпократа: *Quod medicamenta non sanant — ignis sanat, quod ignis non sanat — ferrum sanat, quod ferrum non sanat — mors sanat.*

Пієр Домінік писав в „*La Republique*" про войовників громадянської війни в Іспанії:

Ясно, що се не такі люди, як ви або я, се віруючі, готові завтра стати мучениками... Люди, які відкривають нам нагло всі скарги відваги, в яких серці живе дух посвятити... Я бачу лише віру цих людей, чи ви не відчуваєте, що вони просто розпливаються в своїй вірі? Всі еспанці сьогодні — „пасіонарі".

Севілія зайнята повстанцями. З балькону промовляє герой революції, полковник Мілян Астрай: худий він ричить про свою віру в Іспанію, в війну і в легіон... Його обличчя, як і його тіло — одна руїна. Велика чорна діра на лівім лиці, діра на місці правого ока, шкіра наче обліпила кости, трагічна маска смерті... *Viva la muerte!* Дійсно, сеж сама смерть, яка ричить свій тріумф з балькону ратуша, смерть з макабричного танцю середновіччя, який витупцьовують селяни й робітники, священники й міністри, — ціла Іспанія. („*Illustration*").

Се були — діти пекла, які його не злякалися, не стратили віри; яких продіравлені чола показалися твердшими від діаманта; які прийшли з Божим наказом — карати ідолопоклонне племя, не тракту-

вати з ним; в яких, в кождім з них, гремів голос пророка: „йди до земляків твоїх тай говори до них і скажи їм: так говорить Господь Бог, чи будуть вони слухати чи не будуть”.⁶⁾ Мала жменька сих людей обєднує Еспанію. Не шукали вони обєднання нації шляхом узгїднення програм і поглядів ріжних груп. Мали — власну програму й ідеал, віру в нього, якої не мали їх противники. Сею зброєю — перемогали власну суспільність. Уїзжали її мов дикого коня. Прутом і острогами, просьбою і прозьбою. Подавати руку згоди — всім „землякам”, всім „родимцям”, всім „краянам”, людям „спільної крові” чи „тої самої мови” — не було в їх звичаю. Їх обєднуючі кличі, їх обєднуюча метода — мали в собі щось більш величне, ніж заявлені гасла й тактика демократичних знахорів.

Коли обернемо очі в минуле, в тривожні й переломові хвилини тої чи иншої нації, тої чи иншої збірноти, — побачимо те саме: потрібна єдність думки й волі осягалася не торгами, чи голосуванням, а — поривом маси, яку тягнула за собою якась одиниця, якась група, певна себе і свого задуманого діла.

Так було перед приходом Месії. В своїм романі відслонює нам Мосендз прольот великої дії — як прийшла нова віра в світ, на порозі нашої ери, щоби — принісши війну і меч — обєднати його в тій новій вірі.⁷⁾ Каже до Захарії незнайомий:

— Я — слуга того, хто йде! — певні слова мов перейшли кімнату переможним кроком... — Ми лише торуємо їм шляхи!

— Як торуєте? То ти не один! Скількиж вас?

⁶⁾ Єзекіїля III 11.

⁷⁾ Л. Мосендз — *Останній пророк* — *Вістник* 1938 кн.4.

— Нас мало. Але всеж найбільше нас скупчується там, де треба викликати спір, сварку, повстання... Ми роздухуємо його між Ізраїлем.

Захарія аж схопився за голову. Чи справді він чув се жахливе признання?

— Що ти кажеш! Схаменися! Хто вклав тобі в серце ці страшні заміри? Чекаємо на Месію, а маємо зустріти його розбратом і братовбійною війною? Чи так маємо приправлятися до його зустрічи?

— Ти сказав, Захаріє. Так маємо зустріти його! Бо инакше ніколи не зустрінемо. Треба спору й розбрату, треба війни й братовбійства... Бо лише з кровю витече гній з хворої душі Ізраїля... Щоб міцна й здорова, могла вона прийняти Месію.

Їх було не багато („нас мало"!), але вони принесли меч на свою змиршавілу суспільність, на суспільність фарисеїв. Бо до фарисеїв Месія ніколи не приходить. А потім — тих „мало" повалили Рим.

Гнат Льюїоля об'єднав заколочену і розбиту Церкву католицьку без ніяких соборів, ні нарад, лиш своїм особистим магнетизмом, і свого новозаснованого ордену. До найдрібніших подробиць передумана ідея, повна самопосягати на службі тої ідеї, — налягла заліза в згорблений хребет церковного тіла. Вприснула життєвого еліксіру в жили, dokonala чуда, якого даремне старалися доконати собори.

Орлеанська дівчина... Коли Франція стелилася до ніг англійського завойовника, коли фєвдали — один за другим — переходили на службу короля Едварда, а розбиті армії Франції тратили віру в побіду, а з ними і лялька на троні св. Людовика, — в той час об'єднала народ та дівчина з Дом-Ремі, яку тепер звуть Святою, яка не прислухалася до голосів оточення, до голосів земляків, лише до голосів, які чула в своїй душі і які називала голосами

св. Катерини й Михаїла. Їй і не снилося „узгідняти” свої наміри з думками розсварених баронів, князів церкви й дофіна. До них вона промовляла в формі приказу; вони були знарядом в її великій ділі об’єднання Франції, в якому вона знала лише Бога і себе. „Вона думає, що знає ліпше, ніж хтобудь інший” — казав про неї дофін Карло, — і так було в дійсності. Вона воліла бути „сама” з своїм Богом і борювана більшістю, ніж з тою більшістю, об’єднана з маловірами. І — як в подібних випадках — не торги і шукання спільної мови з масою недовірків об’єднало Францію, натхнуло новою енергією, пірвало проти завойовника, — лише якраз віра тої самітницьі.

Але не лише віра. Мішлє твердить, що Іванна накинула свою волю нерішучій більшості, дворові, церкві, дворянам, і воякам, — не лише своїм натхненням, але й — ясною думкою. Попри ціле своє захоплення — вона (теж дар візіонерів!) ясно бачила річи довкола себе. Вона розрубала заплутані вузли, які даремно намагалися розплутувати фахові політики. Вона — в ім’я Боже — проголосила Карла правдивим королем, — проти його власних сумнівів. Вона гонила англійців з тим військом, яке недавно уважало їх непереможними... Вона і її перші сторонники, що сліпо пішли за нею, щоби об’єднати Францію проти волі французів. Сепаруючись, роз’єднуючи — вона показала чинником організуючим. Тіж, що єдналися разом — були чинником роз’єднуючим.

Коли перейдемо від старої Франції — до сучасної, так само роздертої ідейно, настіж відчиненої інвазії чужих антинаціональних — большевицько-масонсько-московських доктрин, — що підготовляють інвазію політичну, — і тут ствердимо: повне безсилля привернути знищену духову єдність на-

ції методами звироднілої демократії: міжпартійними торгами, полатайством політиканів, механічним ліплення „національної згоди“, шляхом порозуміння між людьми, між якими не може бути ніякого порозуміння. Але ствердимо й що інше: проблиски ясної думки, як вийти з кризи, опозицію проти дурійки об'єднання („лівий бльок“, „людовий фронт“), проблиски, прочуття ідеї, яку туподумна демократія наша не може прийняти: ідеї певності, що марні її зусилля врятувати націю злукою півзрадників, перевертнів і туманів.

Ось що писав недавно „Matin“ (8 II б. р.):

Об'єднання, об'єднання, об'єднання! Але з ким? І на ґрунті якої ідеї? Певно, що можна об'єднати в однім уряді — послів і сенаторів, що прагнуть стати міністрами і що належать до різних партій, але неможливо об'єднати в країні — французів, які думають як генерал Гуро з тими, що думають як Марсо Півер; неможливо об'єднати громадян, які хочуть скріпити національну оборону, і тих, що її хочуть знищити; сторонників ладу, і організаторів безладдя. Не можна об'єднатися на засаді, що вимагає тісного союзу з тим самим ССРСР, який щоденно вмішується у внутрішні справи Франції. Не можна об'єднатися на засаді пактів, проти яких протестує три чверти всіх французів. Не можна об'єднатися на засаді оборони європейської цивілізації, настіж відчиняючи двері азіатському варварству. Об'єднання політиків — нетревале. Воно ґрунтується на словах і на інтересах. Дійсним об'єднанням, цінним об'єднанням могло би бути тільки об'єднання громадян на спільній ідеї і спільній програмі.

Але таке об'єднання — неможливе без рішучого розторощення одного з ворожих таборів отже, без „роз'єднання“!

Там, де в нації дозріває перелом, в добі загального розгардіяшу духового і морального, в часі захитаних, колись спільних, цінностей, — які нині визнаються одними і заперечуються другими —

ніяке механічне порозуміння нічого не дасть, лише збільшить маразм і розклад. В такі переломові хвилини — мусить прийти до зудару, мусять з'явитися носії нової об'єднуючої, дисциплінуючої ідеї, мусить з'явитися їх гурт, — щоби захопити одних, пірвати других і — розчавити третих. Інших шляхів об'єднання — немає.

Розчавити третих — се останнє змушує здрігатися від гніву і обурення наших демократів. Сіяти ненависть до своїх! Розпалювати внутрішню війну у власній суспільності! Ширити розбрат і взаємне недовіря! В рідну хату вносити роздор! Так, якраз се! Бо без сього — нема ніякого об'єднання ніякої збірноти. Що туподумна демократія сього не второпає — нічого дивного. Чим „поступовіша“, чим „радикальніша“ вона, тим більш реакційна й відстала. Зрештою демократична порода людей ніколи таких річей не зрозуміє. Але їх починають вже розуміти не лише — дехто — у нас, але і в тій самій нещасній Франції, яку інвазія всеєвропейського шумовиння змусила напружено думати і шукати виходу з страшного становища; яка вже розуміє, що доконати ідейного зцементовання народу довкола спільної всім ідеї, довкола суворих догм, ясного розрізнення добра від зла, того, що личить — від того, що не личить, — можуть не люди „єдиного фронту“, а люди одної сталої думки, не хоруговки на дасі, які крутяться куди вітер віє. Ось що писав той самий „Matin“ (11 IV б. р.):

Будьте безпощадні для хоруговок на дасі!

Коли побачите генерала, що вимагає оглядно трактувати антимілітаристів, або буржуа, що заявляється прихильником комунізму, чи гігієніста, який вимагає виrozumілости для бруду, або священника, який славить атеїзм, — не дайте себе розчулити і не кажіть: ось незалежний дух! Скорше скажіть: ось скалічений розум! Бо єдина прекрасна лінія життя — є

проста лінія, коли ви лишаєтеся вірними своїй професії, своїй верстві, своїй вірі і своїй доктрині. Будьмо безпощадні для хоруговок на дасі. Вони не коряться ніякому ідеалові, порухові душі, лише — подмухові вітру.

А з них — у Франції і у нас — якраз складається ота більшість високошанованих громадян, які ідуть за вітром, які лижуть чоботи кожній хвилино переможній течії, достроюють свої „ідеали" до кожної нової ситуації, які — при першій нагоді — зраджують свою віру, свою верству, свою традицію, свою націю — прикриваючись високими мотивами „реальної політики", бож „засоби і шляхи досягнення цілі мусять бути гнучкі і змінятися залежно від обставин"... А в критичні переломові хвилини, „обставини" так валять молотом в тім'я реальних хоруговок, що вони зовсім туманіють і стають повільними знаряддями в руках того, хто — в імені „обставин" — приходить з молотом, чи просто з батогом в руках...

З сих хоруговок і радять звичайно творити єдиний фронт. З ними — робити „об'єднання". Їх — шанувати як „своїх рідних", які могли й помилятися, але якіж — свої, рідні, земляки, родимці, країни!

Тимчасом дійсне об'єднання народу можуть перевести лиш ті, які ґрунтовно унешкідливлять „рідних" дурисвітів і перекінчиків. Вже в тій самій Франції реагують на туподумство єдинофронтових знахорів. Недавно писав Роберт Андріво в однім французькім тижневику на сю тему:⁸⁾

Франція переходить катастрофу за катастрофою у своїй політиці внутрішній так само, як у зовнішній. Але „перед кожною грядучою катастрофою, чого прагнуть вони (єдино-

⁸⁾ Robert Andriveau — *Ce peuple intelligent...* (*Je Suis Partout* 18 III).

фронтовці)? Об'єднання! Се їх єдиний спосіб оборони, їх вселікуюча масть. Падає франк, — об'єднання! Грозить війна — об'єднання! Падає Австрія — об'єднання! Об'єднання в тій хвилині, зроблене все одно як, все одно з ким. В одну купу звалити сочисті і згнилі овочі. Комуністи союзники московських убійників? — нічого не шкодить, з них будуть чудові міністри! Блюм з своїми жидами, мов лихварі витискають Францію? — се не має значіння, довірмо їм нашу долю! Тумани й півголовки зруйнували нас і пхають нас в пропасть? — нічого, хай знову прийдуть! Треба наново взяти до купи всіх справників наших нещасть, посадім їх до спільного міністерства і завтра ми зачнемо нову добу Людвіка XIV-го! (Як се пригадає наших „єдинофронтовиків“ з Винниченками, Севрюками і іншими центральнорадянськими соціялістами! — Д. Д.).

Отже — ні, досить того! Французам пропонують увійти в свого роду братство, якого гаслом є: „без ненависти“.

Не входіть до нього, брати, се новий фортель, щоби вас ліпше і непомітно обскубли. Зєднайтеся під знаком ненависти, вічно сторожкою ненависти, яку ніщо не сміє роззброїти! Ненависть — добрий дорадник! Ненавидьте цілим серцем метеків, що вдерлися до Франції, що обдирають нас з нашої спадщини... В день, коли німці займуть Штрасбург, ці панки сформуують велике міністерство об'єднання, твердячи, що Ельзас німецька провінція і що треба скоритися перед необхідністю.

Так, ненависть добрий дорадник, треба, щоб вона на решті видала свої овочі! Плекаймож її добре!

І се пише не дикун, не степовий варвар, се пише культурний француз в часописі, яка — одна з немногих — бореться з заливом метеків і ріжного роду східних мішанців в країні Жанни Д'Арк і Расіна. Скільки анальоґій, скільки думок тиснеться до голови українському читачеві, коли він читає сей пристрасний відклик француза. Якими туманами виглядають — на тлі його філіпіки — наші „рідні“

оборонці метеків всякого роду з їх культом „згоди в сімействі“, культом любови до всякої голоти, яку проголошують незайманною, з якою радяться — во здравіє і во спасеніє — ліпити Ноїв ковчег єдиного фронту. Скільки в тих розумованнях француза — подібного до того, що писалося і в „Вістнику“ і в його „Квартальнику“, — подібного, бо впливаючого з такої подібної ситуації.

Нераз ся подібна скрізь в Європі ситуація викликає такі імперативні накази, як з неї вийти, — що автори, розкидані по різних кінцях нашого континенту, не тільки приходять до тих самих висновків, але й формулюють їх тими самими словами і тими самими образами.

Коли наші демократи радили порозумітися „демократично“ з нашими перевертнями або „вчорашніми“ большевиками, чи з тими „Валєнродами“, що тиснуться до нас, щоб розкласти нас, — на основі спільного демократичного „етичного кодексу“, на підставі якого завше можнаж зліпити єдиний фронт і до чогось домоворитися, — „Вістник“ писав, що з вчорашніми або й сьогоднішніми большевиками, з попихачами II-го, III-го чи IV-го інтернаціоналу, ані з тими, що прагнуть з Наддніпрянщини нове Манджу-Ко зробити, — до спільного столу нарад не сідається. Що з шахраями і карієристами, які служать лише своїй дрібній, або — чужинецькій великій — амбіції, що сідають до гри з фальшивими картами, не може бути ніякого спільного етичного кодексу; що не „всякий злак на пользу Україні“; що є злаки, які треба немилосердно виполювати... „Вістник“ писав:

Ні громи, ні блискавки душі філістра не змінили. Світ егоїстично захланий, жорстокий світ, що зродився по війні, з облудною фразою на устах, з маскою на лиці — для філі-

стрів не існував. Страшно було їм зрозуміти страшну правду, бо накладала страшні обов'язки. Сидячи віч-на-віч при столику з картами з шулером, замість пустити йому пляшку в голову, вони — удавали, що вірять, ніби він лише з недогляду нарушив правила гри і старалися йому витолкувати їх: як він повинен поступати, щоб не зломити норм „етичного кодексу“, і для ньогож обов'язуючого: — таж засади демократії!... таж наука соціалізму!... таж норми моралі!... вимагають, щоб ви не мали в руках двох асів пік! Ми вам то зараз розтолкуємо!⁹⁾.

І — майже три роки пізніше — на ту саму тему, з приводу своєї власної „людово-фронтової“ каналії, з приводу такої самої, як у нас, нечуваної поблажливості національної преси супроти пропаганди єдиного фронту з шахрями, — писав французький тижневик:

Треба признати зрештою, що опозиційні часописи не виступають з своєю партійною точкою погляду, вони повні зглядів, доброї віри і духа справедливості (супроти лівих¹⁾. Бідолахи! Так наче їх противник користався тою самою зброєю, що до них! Так наче, коли вони перестерігатимуть правила гри, їх не битимуть завше ті, що при грі — шахрують!... Булоб чудово, колиб французький народ міг бути об'єктивним. Але коли його обробляють найбільш безличні пройдисвіти, то скромність і об'єктивність значать нині стільки, скільки наївність і дефетизм¹⁰⁾.

⁹⁾ Д.м. Донцов — *Бунт філістрів* — *Вісник* 1934 ст. 459.

⁴⁰⁾ Стаття Пієра Гаксота в *Je Suis Partout* ч. 332 1937 3 IV.

Як і ті слова про спасенну ненависть, так і сі, — майже слова „Вістника”!

А ось ще один голос, жидівський, — який показує, що навіть серед збаламучених визнавців демократії, знаходяться одиниці, які сумніваються в її здібности об'єднати націю і вирвати її — демократичними методами — з обценьків смерти чи катастрофи. Так писала жидівська „Chwila” (1937 20 VI) про завдання сіоністичного руху:

„представників народу вибрали на підставі загальних, рівних, безпосередніх і тайних виборів — ф о р м а л ь н о найліпша безпека найсильнішого авторитету! Але єдності не створили. Вийшла тільки сама „демократична єдність”. Тимчасом ішло насамперед про те, „щоб активізувати внутрішню силу” руху, утворенняж „репрезентації” — се була — ціль побічна. А все тому, що

сушили собі голови — формою, в якій маємо здійснити представництво, що до ніякого фактичного об'єднання не допровадило... Оманом є думати, або вмовляти в суспільність, що в демократичнім характері представництва — є суть річі, є засаднича передумова єдності. Може існувати тревала єдність без демократичних виборів і крихка — мимо демократичних виборів. Двічі — демократичні загально-сіоністичні зїзди з цілої держави — вибирали начальні ради, і двічі — вони розпадалися і розклеювалися. Бо — бракло дійсного порозуміння в середині... Треба під загрозою звалитися в пропасть — знайти порозуміння на іншій шляху, н е д е м о к р а т и ч н і м... Демократія, демократія! Так, начеб вона була бальзамом на все! Ми не скостенілі доктринери. В боротьбі за доктрину не хочемо втопити життя. Дослівно маємо петлю на шиї. В таку хвилину йде про те, щоб розірвати петлю, а не про те, щоби конче її розірвати — демократично.

Поручаючи демократію для інших, жидівська часопись для себе чудово розуміє, що часом ме-

тоди Гітлера, Мусоліні і Чранка — є спасенні для об'єднання нації...

Безлад в річах і в відносинах все виникає з безладу в думках, з браку порядкуючої ідеї, загально-визнаних догм. Великий стряс 1914 і слідуючих років, змив з поверхні політичного життя — в неодній країні — стару провідну верству, або ся верства поволі вироджується. Нова — що прийшла їй на зміну — нова демократична провідна кляса, — нездібна заступити ту, що зреклася проводу. Втративши авторитет вгорі, суспільність розпорошилася духово, морально і організаційно-політично. В нівець пішли загально визнані вартости, що тримали збірноту вкупі — вартости моральні, духові, політичні, економічні, релігійні. В ослаблений організм — вдерлися легіони бактерій, щоби зжирати його з середини. Вдесятеро збільшилися сили відосередкових тенденцій і течій. Всі розкладові чинники суспільства — соціальна і інтелігентська галайстра, піднесли голову... В такі переломові моменти (а його переживає і наша суспільність) основне завдання є: не дати суспільности розпастися, не дати отруйним бакцилям зжерти її, зцементувати її наново в цілостний, міцний і відпорний, з великою ударною силою організм, звязати спершу в одну духово-моральну, а потім і організаційну цілість.

Чим можна звязати сю збірноту?

П е р е д у с і м — встановивши ряд догм, ряд правил, ряд аксіом у всіх полях збірного життя, різко очеркнених, ясно протиставлюваних всім иншим, безкомпромісових; встановивши — свою правду, єдину і непомильну. П о д р у г е — нахнути ту правду, запалити загаль вірою, що уважалаби всіх инших богів — за поганських ідолів, що не робилаб з ними пактів, ні торгів. Н а р е ш т і — молотом вбити ту віру і ту правду в збаламучені

хитливою добою і чужими впливами мозки свого загалу, без жалю поборюючи недовірків.

Лише така сила — може злучити загал своїм авторитетом. Лише таким способом можна, в такі переломові хвилини, доклати об'єднання нації чи збірноти.

Тому й не могла зробити сього і ніколи не зможе зробити — демократія: та самозванча нова провідна верства, яка у нас і деінде — гадає „об'єднати“ довколо себе націю. Як моглаби доклати сього демократія, яка сама має відразу до „клерикального способу думання“, до всякої непохитної віри, до догм? Яка завше і всюди шукає угоди з іншими течіями і поглядами? Яка ніколи не знає яскравої роздільної лінії між своєю правдою і чужою, яка завше вірить, що нема такої справи, яку не далосяби полатодити, трохи поторгувавшись? Яка — в ім'я гуманости — ніколи не піднесе карбуючої руки на шкідників нації, якої засадою є робити з кляч батіг? Яка ніколи не здобудеться на великий гест, на радикальне виполювання буряну у власній суспільности? Яка толеруватиме всяку шантрапу і галайстру, що розідає власний загал знутри? Як може піднятися сього великого завдання демократія — труслива думкою, слаба волею, з відразу до виразного чину?

Люди сеї касты — нікому не заімпонують і нікого не зєднають в часі, де все — віра, думка і воля загалу розхитані і ослаблені як ніколи.

Гурт — хочби і який великий, хочби і як демократично, з усіх, зліплений, хочби мав більшість запряжених до возу одної партії чи об'єднання — ніякого об'єднання не довершить без тої сили притягання, без того внутрішнього вогню, який запалюють „диктатори“ в своїм загалі. І навіть коли демократи зачинають симулювати диктаторів, коли

починають плягіювати чужі гасла — не ними виношені, не ними вистраждані, не ними зроджені, навіть тоді демократичні горлаї з порожніми серцями і головами нікого не здурять. Як каже Фавст:

Якщо не чуєш сам, пуста і мова буде...

Як з серця не плине та мова,

То не дійде до серць людей.

Коли такі сноби — з моди чи з страху перед переможною думкою, — яка підкопує їх власну — перемальовуються на фашистів, — нічого з того не виходить. Львина шкіра нікого не здурить і нікому не заімponує. Їм варта булоб дати пораду С к о в о р о д и: „Лучше бить натуральним котом, нежели з ослячою природою — львом”.

Вимога об'єднання не самоціль. Об'єднання потрібне лише, щоби удесятерити ударну силу загалу, збільшити її відпір. Се — питання якості матеріялу, з якого ліпиться об'єднання і який його ліпить. Зліпити його можуть лише нові люди — яких воля, думка — і готовість до діла — є магнетом, що до нього тягнуться не раз проти волі — людські стружки. В ролі сього магнету все з'являється меншість, гурт. Він витискає свою печать на думці і волі маси. Він — організований не в партію, не в „об'єднання”, а в карний Орден — веде ту масу. Він надає їй незнану доти енергію і силу. Бо енергія народу — се функція не лише числа, але й інтелектуальної і моральної вартости проводу. Він витворює скалю нових вартостей — апробуючи одне, глузуючи з другого, караючи — за третє.

Об'єднати націю, особливо в . . . мент, що ми переходимо, в момент захитаних вартостей, захитаної волі, охлялого чину — особливо потрібно. Але насамперед треба об'єднати її — духово. Сього

не зробить демократія, нездар і комбінаторів без думки і без бажань. Активна верства, що об'єднає націю, вийде не з вибору, а з добору. Так було, так і буде. Виховати, створити сю нову касту — завдання нашого часу.

Незавидна доля тих, що в таких випадках вказують шлях або йдуть напереді. Мститься на них вигідницька юрба. Труп Хмельницького викинули з могили. Голову Кромвеля застромили на паль. Щоби Жанну Д'Арк спалити на кострищі — вистало кількох днів. Щоби її канонізувати — 400 літ. Мазепі не дають спокою і 200 літ по смерті, виклинаючи по церквах його пам'ять, або — навіть серед „самостійників“, осуджуючи його „нерозважний крок“...

Юрба мстива і зве тих, що формували душу покоління, або формували їм ціль, — злими дітьми Люципера. (Хмельничан звали — „діволами Хмеля“). Але нехай вони Люциперове плем'я. Та про них можна сказати словами, які каже Бог в своїй розмові з Мефістом в „Фавсті“ Гете:

І в тім даю Ти повну волю,
Таких, як ти, ніколи не стісняв.
З всіх духів, що перечаться зі мною,
Найменш ми ще хитрець сей докучав.
Діяльність людська швидко послабіє,
Бо швидко чоловік в спокою і заспить.
Тож я товариша даю му, що манить
І пре го, і хоч чорт — добро ділає.

(пер. І. в. Франка)

Ті провідники активної меншости — що я їх тут згадав, — дійсно мали в собі щось такого, що не давало масі їх земляків охлясти і заспати, та лише вони є формотворці. Лише вони „добро ді-

лають". Лише на вогні їх душ гартується „ясна і тверда криця" з потульної й байдужої маси. Лише вони виковують нові скрижалі правд, лише вони доконують переворотів і об'єднань, що живуть століттями. Не таких, що під ударами молота дійсності, розприскуються мов скло... Лише вони служать не ковалом, а молотом історії...

По війні 1914 і подіях, що наступили по них, — наш загальний вийшов з стану всякої рівноваги. Наша демократично-соціалістична інтелігенція, що по упадку козацької аристократії, — надавала тон цілому нашому збірному життю останніх кількадесяти років, — вже перед війною напіткнулася на нову, націоналістично забарвлену течію, що виповіла їй війну. Тепер та течія переходить в наступ. Тепер стає очевидно, що ні думка, ні воля, ні ціла вдача тої інтелігенції — не зможе опанувати наш хаос, ні анархію в думках і в цілях; що на те — є вона за труслива, за безвольна, за ідилічна. Треба, щоби була „дума і воля єдина", але на те треба передусім, щоби з'явилися люди, які мають ту думу і волю, якими об'єднують маси. Бездумна і безвольна драгоманівщина — того об'єднання не довершить ніколи.

Об'єднати розпорошені енергії нашого загалу в однострумну й карну цілість, — зможе тільки нова каста нових людей з новою думкою, з новими методами, з новими організаційними ідеалами. Тільки та нова каста — відмітаючи змиршавіле старе, ломлячи партії в ім'я засад ордену, через роз'єднання — приведе до об'єднання.

Іншого шляху до об'єднання в наші часи немає.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

39935

2, 13
(1986)

1652

1652^y
P11

y